

**ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ У ДІАЛЕКТИЦІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ
ТЕНДЕНЦІЙ**

БАГРІЙ ВОЛОДИМИР ЮРІЙОВИЧ

Ст. групи ПОФГм-22

Науковий керівник:
д.е.н., професор Кізима Т.О.

Тернопіль – 2025

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ	7
1.1. Фінансова грамотність в освітньому процесі: сутність та основні компоненти	7
1.2. Моніторинг рівня фінансової грамотності населення в Україні	12
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ У ДІАЛЕКТИЦІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНІ	18
2.1. Навчання фінансовій грамотності – в пріоритеті сучасної української школи	18
2.2. Використання новаційних методик викладання фінансової грамотності в освітньому процесі	25
РОЗДІЛ 3. СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВО ГРАМОТНОЇ ОСОБИСТОСТІ	35
ВИСНОВКИ	43
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	47

ВСТУП

Актуальність теми. Ось уже понад 33 роки незалежна держава Україна робить активні спроби розбудовувати свою економіку на засадах вільного ринку, мінімізовувати втручання держави у бізнес-процеси, формувати справедливу й ефективну систему оподаткування. Проте важливою проблемою, що й досі стоїть на заваді реалізації економічних реформ в Україні, є низький рівень, а подекуди й відсутність, фінансової грамотності в осіб різних вікових категорій. Адже відсутність фінансової освіти як обов'язкового елементу сучасного освітнього процесу, нерідко своєрідна «табуйованість» тематики управління грошима та особистими фінансами у родинному колі, стрімка поширюваність мікрозаймів, особливо серед незаможних верств населення, слугують яскравим свідченням неналежного рівня фінансової грамотності наших співвітчизників. Більше того, фінансова неосвіченість має здатність поступово переходити від покоління до покоління, формуючи при цьому так звану «фінансову пастку» для дітей та молоді й надалі загострюючи і без того надзвичайно актуальну проблему неефективного управління особистими фінансами.

Безумовно, сучасні освітні програми, що активно розробляються відповідно до нинішніх вимог Міністерства освіти і науки України та спрямовані на створення сприятливих умов для виховання і всестороннього розвитку дітей і молоді, дуже стрімко змінюються, модифікуються та удосконалюються. Безперечно, під час таких нововведень з'являється низка нових навчальних курсів і предметів. Однак варто зазначити, що такі курси та предмети не завжди сповна охоплюють назрілі питання виховання та навчання підростаючого покоління, які є актуальними для умов сьогодення.

Відтак запровадження основ економічної та фінансової освіти дітей і молоді є одним із пріоритетних завдань, що постали нині перед Україною. Адже, не навчивши школярів мислити і діяти за економічними законами сучасного світу, нам не вдасться привити їм ази справжньої фінансової

грамотності, котрі даватимуть можливість завжди залишатися «на плаву» у бурхливій реальності сучасного мінливого життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми підвищення рівня фінансової грамотності українців, і особливо представників наймолодшого покоління, є надзвичайно актуальними в сучасних умовах. Зокрема, з-поміж вітчизняних учених дослідженням питання підвищення рівня фінансової грамотності населення займаються: Т. Кізима, Т. Латковська, М. Ливдар, Т. Повод, Б. Приходько, В. Романів, Т. Смовженко, О. Чубка та інші. Проблеми упровадження фінансової грамотності до вітчизняного освітнього процесу досліджують: С. Єгоричева, М. Короденко, О. Костюкова, І. Лиховід, О. Лоюк, О. Максимова, В. Ролік, О. Сотула, Д. Ткаченко, О. Федоренко. Проте змушені констатувати, що проблеми підвищення ролі фінансової грамотності в освітньому процесі України продовжують залишатися невирішеними, відтак потребують глибоких наукових досліджень у контексті сучасних освітніх тенденцій, особливо зважаючи на складну фінансово-економічну та воєнно-політичну ситуацію, у якій нині перебуває Україна.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є дослідження прагматики підвищення ролі фінансової грамотності українців у контексті сучасних освітніх тенденцій, що мають місце в Україні, та розроблення пропозицій щодо удосконалення цього процесу у нинішніх вітчизняних реаліях. Для досягнення поставленої мети у кваліфікаційній роботі вирішено низку завдань, зокрема:

- охарактеризувати сутність та основні компоненти фінансової грамотності як важливої складової сучасного освітнього процесу;
- провести моніторинг рівня фінансової грамотності населення в Україні;
- обґрунтувати необхідність та виокремити пріоритетні вектори навчання фінансовій грамотності у Новій українській школі;
- оцінити застосування новаційних методик викладання фінансової грамотності у сучасному освітньому процесі;

- виокремити стратегічні вектори підвищення ролі сучасного освітнього процесу у формуванні фінансово грамотної особистості.

Об'єктом дослідження є фінансова грамотність як важлива компонента сучасного освітнього процесу.

Предметом дослідження є науково-теоретичні і прагматичні аспекти дослідження впливу фінансової грамотності на розвиток вітчизняних освітніх трендів.

Методи дослідження. Кваліфікаційна робота базується на діалектичному і системному підходах до пізнання освітньо-педагогічних та фінансово-економічних явищ і процесів, що передбачає їх ґрунтовне дослідження у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. У процесі написання кваліфікаційної роботи були використані такі наукові методи дослідження: індукції і дедукції, систематизації, логічний, аналізу і синтезу – при обґрунтуванні науково-теоретичних засад і прагматики викладання фінансової грамотності у закладах освіти України; методи економіко-статистичного аналізу, порівняння – при моніторингу практики запровадження фінансової грамотності у вітчизняний освітній процес; групування, теоретичного та логічного моделювання – при дослідженні перспектив використання новітніх педагогічних технологій у процесі викладання фінансової грамотності в закладах освіти України.

Теоретико-методологічну основу кваліфікаційної роботи складають чинні законодавчі і нормативно-правові акти, монографічна література, наукові праці провідних українських і зарубіжних учених з питань викладання фінансової грамотності у закладах освіти, матеріали періодичних видань, ресурси мережі Інтернет, звіти науково-дослідних центрів і установ, громадських організацій, а також рекомендації провідних експертів із досліджуваної проблематики.

Наукова новизна одержаних результатів. Найбільш вагомі науково-теоретичні результати, що формують наукову новизну дослідження, полягають у системному аналізі чинної практики викладання фінансової

грамотності у закладах освіти України та визначенні напрямів удосконалення цього процесу на основі використання передового зарубіжного досвіду у цій сфері.

Практичне значення одержаних результатів. Розвинуті в кваліфікаційній роботі теоретико-методичні положення і практичні підходи до модернізації викладання фінансової грамотності із застосуванням новачійних педагогічних технологій можуть бути використані закладами освіти України при організації освітнього процесу та формуванні його навчально-методичного забезпечення.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (41 найменування на 5 сторінках), містить 2 таблиці та 15 рисунків. Основний текст розміщений на 46 сторінках. Повний обсяг роботи становить 51 сторінку.

Апробація результатів роботи. Основні науково-теоретичні розробки і практичні результати дослідження на тему «Ризики фінансового шахрайства і фінансова грамотність людей похилого віку: аспекти взаємовпливу» пройшли апробацію на XXI Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фіскальна політика України в умовах євроінтеграційних процесів (м. Тернопіль, 24 травня 2024 року), а на тему «Фінансова грамотність як домінанта особистісного розвитку сучасної молоді» – на Всеукраїнській науково-практичній конференції студентів і молодих вчених «Фінанси та облік в умовах глобальної невизначеності та безпекових ризиків» (м. Тернопіль, 27 травня 2025 року).

РОЗДІЛ 1

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ: ТЕОРЕТИКО-КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ

1.1. Фінансова грамотність в освітньому процесі: сутність та основні компоненти

Інтенсивний розвиток економічної системи будь-якої країни світу нині є неможливим без фінансово грамотних та фінансово освічених громадян, позаяк лише такі громадяни слугують базисною основою для міцної стабільності і подальшого процвітання сучасних економічно розвинених держав. Відтак з цією метою у передових країнах світу владними структуррами проводяться різноманітні освітні заходи, головною метою котрих є формування покоління людей, які раціонально розпоряджаються особистими фінансами, ефективно користуються ощадно-інвестиційними інструментами, є відповідальними споживачами різноманітних товарів і послуг.

Тож питання підвищення рівня фінансової грамотності стають, як ніколи, актуальними і для України, позаяк рівень фінансової грамотності наших співвітчизників продовжує бажати кращого. Це і не дивно, позаяк «більшість наших співвітчизників (зважаючи на особливості історичного розвитку держави) не лише мають слабкі уявлення щодо засадничих принципів функціонування фінансового ринку та потенційних можливостей інвестування, але й відчують колосальну недовіру до вітчизняних фінансових інституцій» [14, с. 64-65]. Відтак, зважаючи на зазначене вище, проаналізуємо трактування поняття «фінансова грамотність» у вітчизняній та зарубіжній науковій літературі.

Принагідно зазначимо, що фахівці Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) виокремлюють поняття фінансової грамотності, під якою розуміють «сукупність таких елементів, як обізнаність,

знання, навички, установки (життєві орієнтири) і поведінка, що дають змогу приймати обґрунтовані фінансові рішення для досягнення особистого фінансового благополуччя» [1] і поняття фінансової освіти, під якою мають на увазі «процес, у результаті якого клієнти (інвестори) поліпшують свої знання про фінансові продукти і концепції і за рахунок інформації інструктажу і (або) об'єктивних рекомендацій виробляють навички і зміцнюють довіру, щоб розуміти фінансові ризики і мати можливість робити поінформований вибір, дізнатися про те, куди звертатися за допомогою, а також уживати інших ефективних заходів задля поліпшення свого фінансового добробуту і забезпечення захисту власних інтересів» [2].

На думку українських дослідників А. Тимківа і Г. Сидор, фінансова грамотність є відповідним «обсягом знань, що дозволяє усім без винятку членам суспільства (навіть без спеціальної освіти) правильно розуміти зміст фінансових відносин, роль фінансів у суспільстві, особисте місце в цій фінансовій системі та доцільність участі у відновленні країни (наприклад, через заощадження у формі банківських депозитів, сплату податків, користування кредитними коштами, сплату комунальних платежів, індивідуальні інвестиції тощо)» [34, с. 12]. Принагідно зазначимо, що під фінансовою грамотністю розуміти лише певний обсяг знань не є правомірним, адже особа може володіти набором таким знань, однак буде неспроможною застосувати їх у процесі своєї життєдіяльності.

Відтак, на наш погляд, визначення фінансової грамотності, наведене Т. Латковською (як «сукупності теоретичних знань, а також здатність населення використовувати свої знання на практиці. Це сукупність знань про фінансові ринки, особливості їх функціонування та регулювання, професійних учасників і пропоновані ними фінансові інструменти, продукти і послуги, уміння їх використовувати з повним усвідомленням наслідків своїх дій і готовність перейняти на себе відповідальність за прийняті рішення» [19, с. 431]) є більш ширшим порівняно із попереднім, однак воно, все ж, не повною мірою відображає сутність досліджуваного нами поняття.

Певною мірою аналогічним до вищенаведеного є і трактування фінансової грамотності, подане В. Романів, як «сукупності знань та навичок, що формують вміння розпоряджатися своїми власними коштами з мінімальними ризиками та максимальною ефективністю» [32].

Доволі контroversійним і значною мірою дискусійним вважаємо визначення фінансової грамотності як «здатності людини свідомо брати участь у громадському відтворенні як інвестора, яка за розумного і відповідального підходу до вибору фінансових інструментів має збільшувати свої доходи або принаймні забезпечувати свою фінансову стабільність як носія знань» [28, с. 86–87]. З цього приводу виникає кілька запитань: чому фінансова грамотність позиціонує людину лише у якості інвестора (адже фінанси – набагато ширше поняття, аніж інвестиції); що має на увазі автор під поняттям «громадське відтворення»; як за допомогою фінансових інструментів особа забезпечуватиме «свою фінансову стабільність як носія знань»?

Відтак, на нашу думку, найбільш повним і всеохопним є визначення фінансової грамотності, подане С. Юрієм і Т. Кізимою, як «сукупності світоглядних позицій, знань і навиків громадян щодо ефективного управління особистими фінансами та здатність компетентно застосовувати їх у процесі прийняття фінансових рішень» [41, с. 19].

Практично ідентичне визначення фінансової грамотності, сформульоване на основі трактування вищезазначених авторів, наводять Т. Смовженко і А. Кузнєцова: фінансова грамотність – це «сукупність знань, умінь та навичок, які потрібні населенню для прийняття відповідальних економічних і фінансових рішень з належним рівнем компетентностей, і забезпечує соціальну стабільність у суспільстві» [33, с. 35]. Однак залишається незрозумілим: чому ці знання, уміння і навички забезпечують лише «соціальну стабільність у суспільстві», а не, скажімо, економічну, фінансову тощо?

Тож, беручи до уваги вищенаведені визначення, можемо резюмувати, що основними змістовими характеристиками досліджуваного нами поняття є такі: фінансова грамотність передбачає певну сукупність найнеобхідніших знань

щодо управління особистими фінансами та є результатом світоглядних позицій громадян й процесу навчання і пізнання навколишнього фінансового середовища (табл. 1.1); не передбачає наявності обов'язкової фінансової освіти; слугує міцним підґрунтям для гарантування стабільного розвитку фінансової системи держави загалом і вітчизняного фінансового ринку зокрема; тісно пов'язана із збором та аналізом наявної фінансової інформації; є складною у вимірюванні, яке можливо здійснювати лише на основі евристичних методів та соціологічних досліджень; слугує основою для прийняття зважених фінансових рішень.

Таблиця 1.1

Коротка характеристика сновних складових фінансової грамотності [17, с. 12]

Складові фінансової грамотності	Характеристика
<i>Світоглядні позиції</i>	Формування культури фінансової поведінки, яка починається з планування сімейного бюджету, наявність традицій управління особистими (сімейними) фінансами
<i>Знання</i>	Володіння фінансовою термінологією, розуміння природи та функцій фінансового ринку, фінансових інститутів і інструментів, які функціонують на ньому, знання прав і обов'язків споживача фінансових продуктів і послуг
<i>Навики</i>	Вміння шукати та знаходити потрібну фінансову інформацію, аналізувати її, розуміти інформацію, яка міститься в договорі, порівнювати пропозиції різних компаній, подавати скаргу у випадку порушення прав споживача фінансової послуги

Водночас, на переконання українських дослідників фінансової грамотності, це поняття «передбачає наявність таких основних компонент як вміння заощаджувати, вміння витратити та вміння заробляти» [17, с. 10] (рис. 1.1), що є тісно пов'язаними між собою. І тут навіть важко виокремити найважливішу компоненту, яка дає поштовх для розвитку інших компонент (на відміну, скажімо, від складових фінансової грамотності, де первинними є світоглядні позиції, на основі яких пізніше формуються відповідні знання, і на основі знань – безпосередньо навички людини).

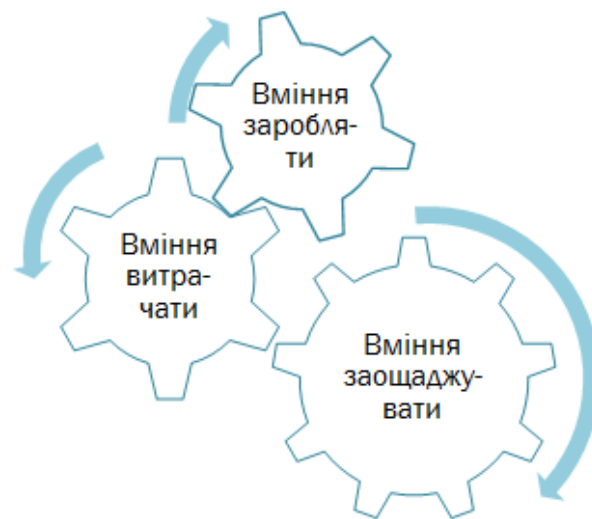

Рис. 1.1. Основні компоненти фінансової грамотності [17, с. 15]

У контексті тематики дослідження важливо акцентувати, що за кордоном фінансовій грамотності дітей навчають з раннього віку, навіть починаючи ще із дитячого садочка і продовжуючи у шкільних програмах (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Просвітницькі заходи з фінансової грамотності в окремих країнах [17, с. 13]

Програми	Держави	Інструменти та заходи
Understanding money (розуміння грошей)	Австралія	Серія ігор Get Real (16–18 років); програма розвитку кар'єри
Економічна та фінансова грамотність	Австрія	Екскурсії до Музею грошей; курсування «євроавтобуса»
Забезпечення майбутнього	Нідерланди	«Пенсійні години» для студентів вищих навчальних закладів
My money week	Канада	Ігрові розвиваючі шоу «Фінансовий геній», «Інвестор» тощо
Програма Національного банку	Польща	Мультимедійні презентації; електронні навчальні курси; освітній пакет для вчителів та батьків
Уроки для життя	США	Вказівки для викладачів з планами занять; рольові ігри та кейси для дітей і дорослих

Наостанок слід констатувати, що підвищення рівня фінансової грамотності населення – це процес доволі системний, комплексний і надзвичайно тривалий. Тут потрібно пам'ятати, що навчаючи дітей і школярів фінансовій грамотності, батьки та учителі роблять їхнє майбутнє значно кращим, успішнішим і більш фінансово безпечним. При цьому фахівці зазначають, що чим раніше дорослі розвиватимуть у дітей необхідні фінансові навички, тим швидше вони зможуть застосувати їх у повсякденному житті.

1.2. Моніторинг рівня фінансової грамотності населення в Україні

Одне із крайніх досліджень рівня фінансової грамотності українців, яке було проведене у серпні 2021 року Проектом USAID «Трансформація фінансового сектору» спільно із Національним банком України, засвідчило, що індекс фінансової грамотності наших співвітчизників становить 12,3 бала, що складає лишень 58% від його максимальної величини (21 бал) і є суттєво меншим його рекомендованого мінімального рівня (14 балів) (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Індекс фінансової грамотності українців у 2021 році [38]

Загалом же, якщо порівнювати індекс фінансової грамотності з попереднім дослідженням, котре проводилося у 2018 році, то можемо сказати, що цей індекс виріс на 6% у бальному вираженні, й Україна випереджає за цим показником навіть такі, здавалося б, більш економічно розвинені країни як Північна Македонія, Чорногорія, Румунія та Італія (рис. 1.3).

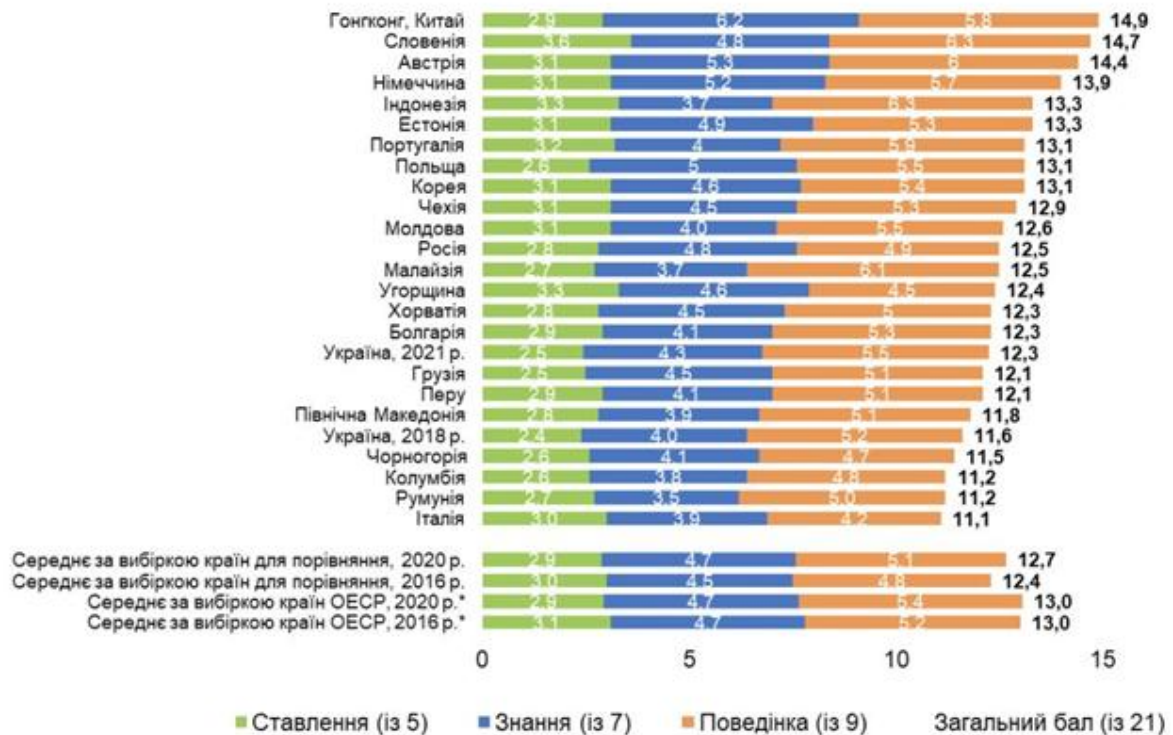

Рис. 1.3. Індекс фінансової грамотності українців у порівнянні з окремими країнами світу [38]

Також проведене дослідження довело, що відмінності у рівні фінансової грамотності українців були зафіксовані залежно від віку респондентів, регіону та місця їхнього проживання, рівня доходу і освіти, можливостей користування сучасними технологіями та девайсами і наявністю у респондентів заощаджень.

Так, найнижчий індекс фінансової грамотності спостерігався у молоді віком 18-24 роки (11,4 бала) та літніх людей віком понад 60 років (11,6 бала). Ну і, звісно ж, громадяни із високим рівнем доходу і вищим рівнем освіти демонстрували і вищий рівень фінансової грамотності. Щодо місця проживання зазначимо, що для жителів міст характерним є вищий рівень індексу (12,6 бала)

порівняно із сільськими мешканцями (11,8 бала). Стосовно регіонального аспекту слід наголосити, що «у Центральному та Північному регіонах бал із фінансової грамотності був нижчий за середнє значення. Натомість Схід і Південь мають вищі за середні бали за знання, Захід – за поведінку, Південь – за ставлення» [38]. Респонденти, котрі не користуються сучасними технологіями та мобільними девайсами (передусім комп’ютером, інтернетом, електронною поштою, мобільним телефоном тощо) теж продемонстрували суттєво нижчий бал з фінансової грамотності (лише 9,9 бала) (до слова, зазначена категорія на дві третини складається з літніх людей віком понад 60 років). До того ж, відмінність у рівні фінансової грамотності спостерігалася також і з-поміж респондентів, що володіли певним рівнем заощаджень. Так, в осіб, котрі копичили заощадження на покриття власних витрат щонайменше на трьохмісячний період, був зафіксований суттєво вищий рівень фінансової грамотності порівняно з іншими групами (рис. 1.4).

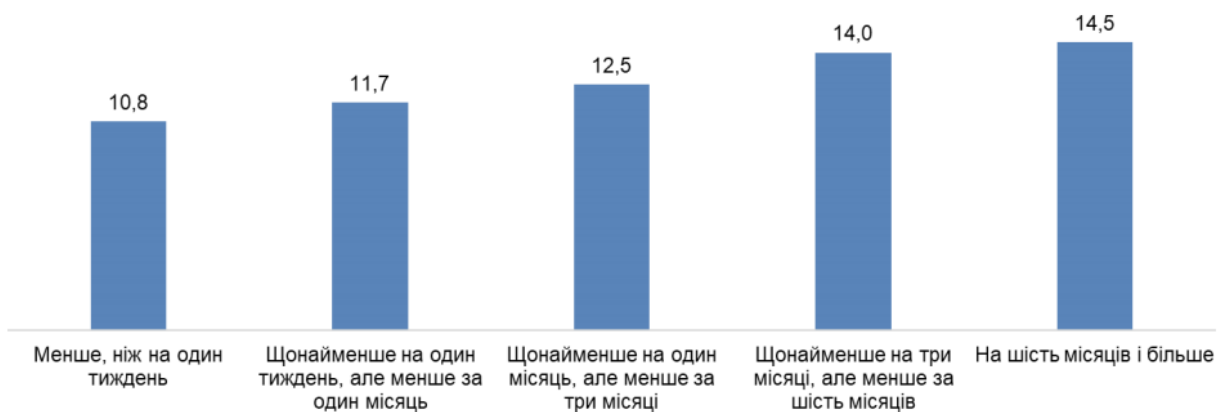

Рис. 1.4. Індекс фінансової грамотності українців залежно від рівня накопичених заощаджень [38]

Як ми уже зазначали, найнижчий рівень фінансової грамотності у вищезгаданому дослідженні продемонструвала українська молодь у віці від 18 до 24 років, що є доволі тривожним сигналом і свідчить про те, що саме цій частині суспільства слід приділяти найбільшу увагу. Означену тезу підтверджують і результати іншого дослідження, проведеного серед ювеналів (тобто, підлітків і молоді) в межах проекту «U-Report». Так, на запитання

«Чому Ви не відчуваєте необхідність дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися власними фінансами», понад третину підлітків відповіли, що уже мають достатньо фінансових знань (рис. 1.5), а на запитання «Які теми з фінансової грамотності Вам цікаві», молодь надає перевагу плануванню витрат, заощадженням та інвестиціям (рис. 1.6).

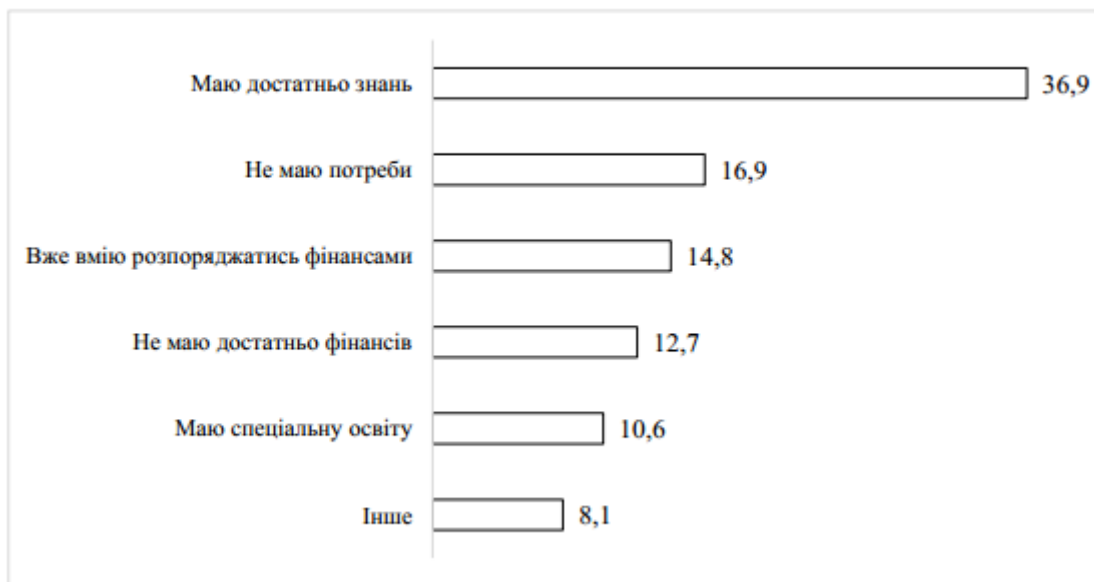

Рис. 1.5. Розподіл відповідей підлітків та молоді в Україні на запитання «Чому Ви не відчуваєте необхідність дізнатися більше про те, як краще розпоряджатися власними фінансами», % [6, с. 143]

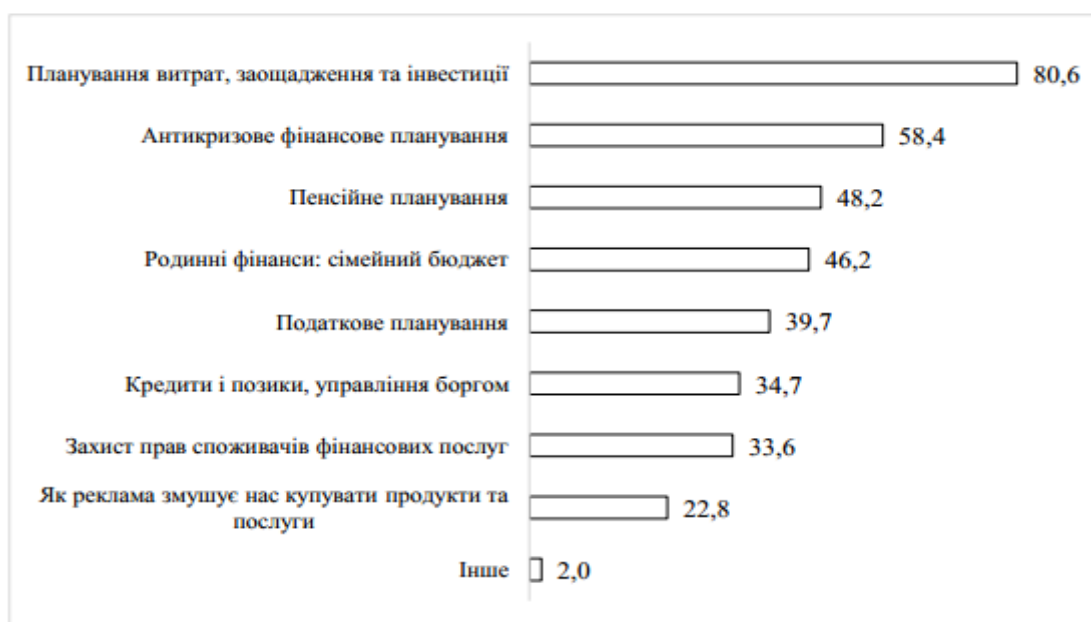

Рис. 1.6. Розподіл відповідей підлітків та молоді в Україні на запитання «Які теми з фінансової грамотності Вам цікаві», % [6, с. 143]

А опитування, проведене серед старшокласників м. Полтави, засвідчило, що найбільш відомим з-поміж фінансових послуг є кредитування (рис. 1.7).

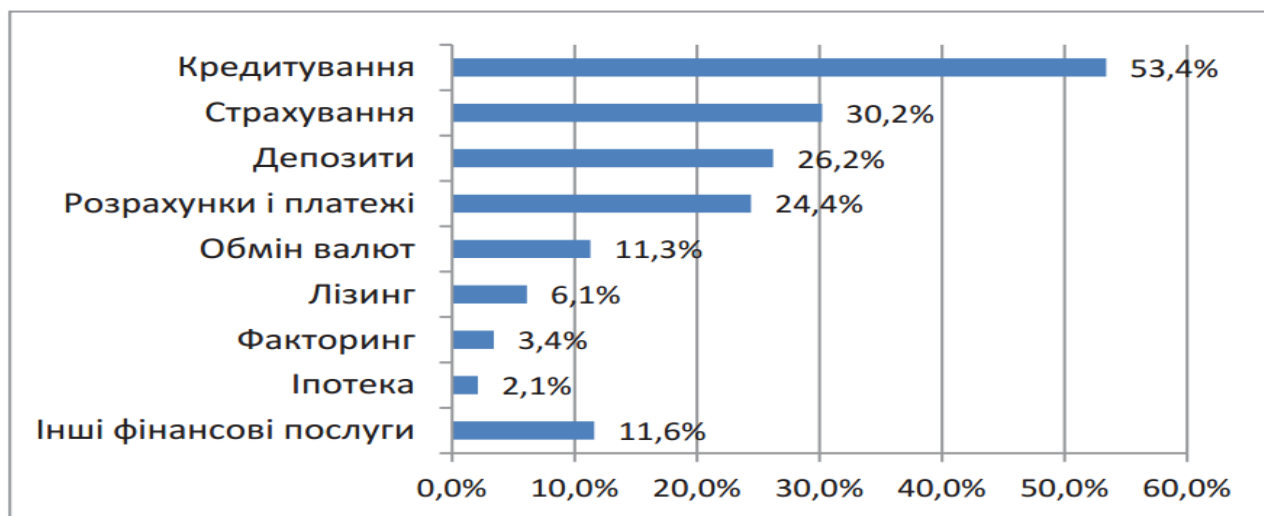

Рис. 1.7. Розподіл відповідей старшокласників на запитання про обізнаність з фінансовими послугами [12, с. 85]

На наш погляд, вагомим інструментом формування фінансової грамотності дітей та молоді є їхня участь в обговоренні різноманітних фінансових питань у колі сім'ї, зокрема і щодо витрачання родинних фінансів. Проте вищезгадане дослідження показало, що лише кожен десятий підліток брав активну участь у плануванні бюджету сім'ї й обговоренні напрямів його витрачання, і майже кожен п'ятий підліток ніколи цього не робив (рис. 1.8).

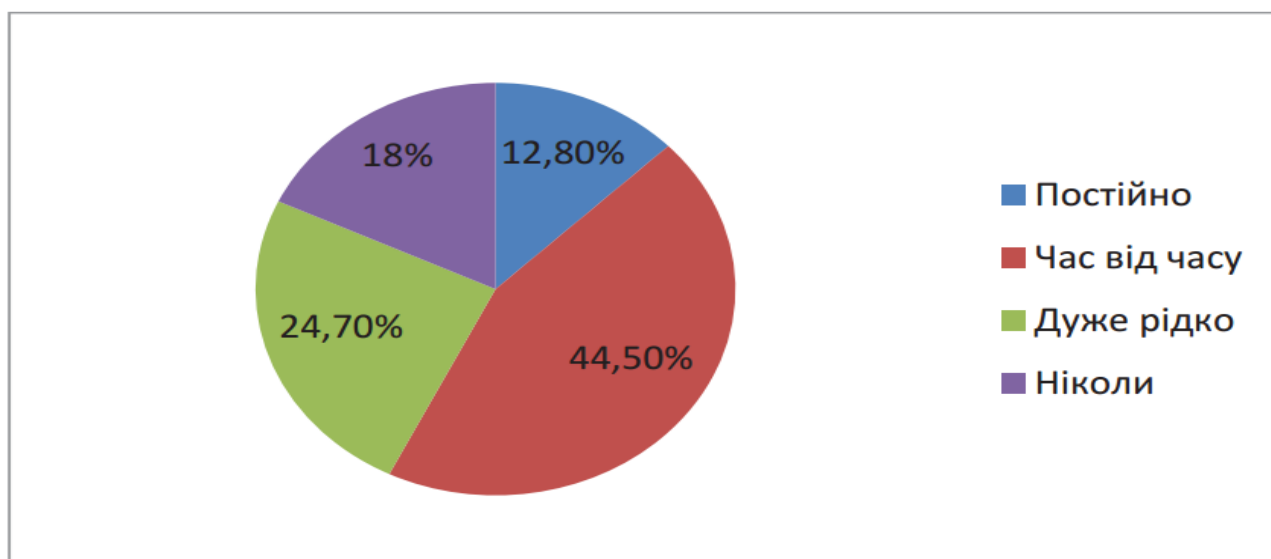

Рис. 1.8. Розподіл відповідей старшокласників на запитання про участь у плануванні сімейного бюджету [12, с. 85]

Цікавим є і той факт, що для досягнення власних фінансових цілей молодь у переважній своїй більшості орієнтується на пошук додаткових можливостей заробити гроші (понад 86% респондентів) (рис. 1.9).

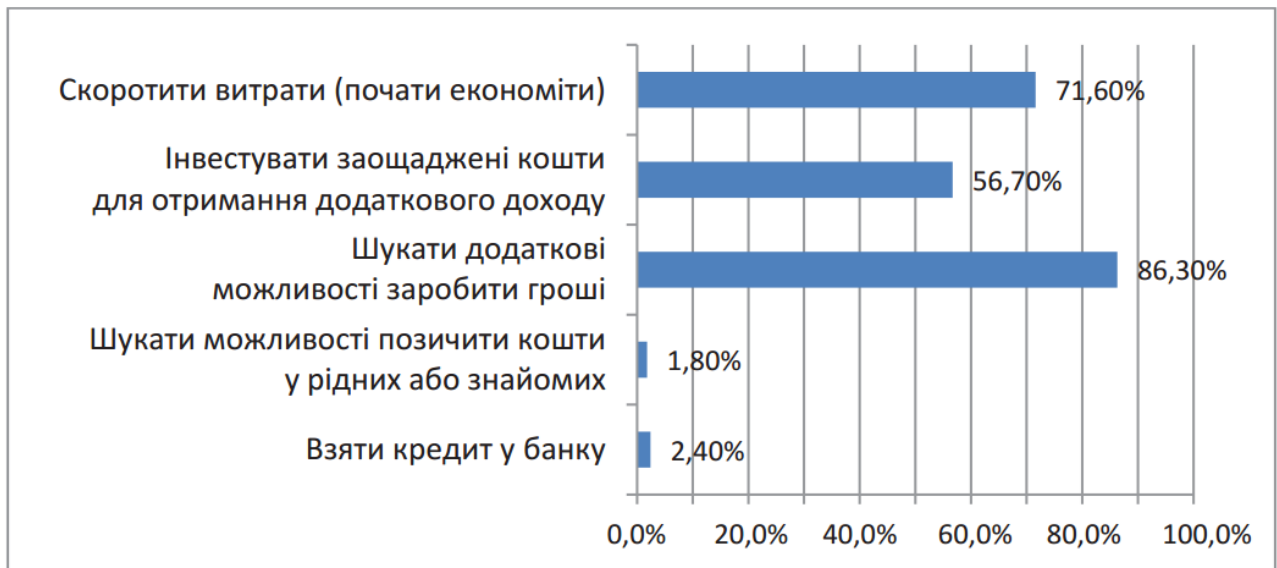

Рис. 1.9. Розподіл відповідей старшокласників на запитання про джерела досягнення власних фінансових цілей [12, с. 86]

Таким чином, рівень фінансової грамотності як українців загалом, так і молоді зокрема, продовжує бажати кращого. А одним із перспективних напрямів вирішення означеної проблеми може стати викладання основ фінансової грамотності насамперед у дошкільних та загальноосвітніх закладах, а також більш глибоке її вивчення за окремими напрямами і цільовими групами – у професійно-технічних і вищих навчальних закладах України.

РОЗДІЛ 2

ФІНАНСОВА ГРАМОТНІСТЬ У ДІАЛЕКТИЦІ СУЧАСНИХ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ В УКРАЇНІ

2.1. Навчання фінансовій грамотності – в пріоритеті сучасної української школи

Як було зазначено у попередньому розділі кваліфікаційної роботи, результати дослідження рівня фінансової грамотності українців демонструють не надто високий її рівень у сучасних умовах, причому найнижчим цей рівень є серед молоді. Таку ситуацію, на наш погляд, можна пояснити низкою причин, з-поміж яких: зазвичай в українських родинах не прийнято вести мову із дітьми про сімейні фінанси та сімейний бюджет; здебільшого в дітей молодшого і середнього шкільного віку відсутній будь-який досвід користування хоча б найпростішими фінансовими послугами; фінансова грамотність, як шкільний предмет, викладається лише у кожній десятій українській школі, та й то факультативно; нині в Україні відсутня цілісна система фахової підготовки вчителів з фінансової грамотності. При цьому, як свідчать дослідження, майже 80% наших співгромадян бажають, щоб фінансова грамотність стала обов'язковим предметом у загальноосвітніх школах країни.

Відтак, починаючи із 2025-2026 навчального року, в Україні запроваджено обов'язковий предмет «Підприємництво та фінансова грамотність» для учнів 8 і 9 класів. Тим паче, що фінансова грамотність є однією з 11 ключових компетентностей, закріплених в Законі України «Про освіту», та якої вкрай бракує сучасній молоді. На наше тверде переконання, знання основ підприємництва і фінансової грамотності допоможуть підростаючому поколінню краще орієнтуватися в процесах, що відбуваються на вітчизняному фінансовому ринку, уникати різного роду шахрайських схем, дбаючи про особисту фінансову безпеку та забезпечення фінансової стійкості, а

набуті підприємницькі навички допоможуть розвивати Україну та успішно відбудовувати її економіку після переможного завершення війни. І саме освіта, на нашу думку, має формувати фінансово грамотну та фінансово активну особистість, спроможну приймати зважені рішення та бути свідомим учасником соціально-економічного життя суспільства.

Тож задля досягнення зазначеної мети сучасні освітні траєкторії навчання й були спрямовані на формування у школярів такої ключової компетентності як «підприємливість та фінансова грамотність», котра формуватиметься наскрізно завдяки основним навчальним предметам й розвиватиме в них підприємливість, ініціативність, економічний спосіб мислення, соціальну відповідальність тощо.

Безумовно, формування зазначеної компетентності неможливе без реалізації відповідних принципів навчання, з-поміж яких виокремимо:

- соціальні принципи: принцип відповідності основним законам розвитку суспільства (навчання школярів фінансової грамотності має базуватися на науковому розумінні як соціальних, так і природних процесів розвитку людини, а також загально-людських цінностей з урахуванням специфіки і традицій національних культур); гуманістичної спрямованості (передбачає ставлення педагога до учнів як до самостійних суб'єктів особистісного розвитку); варіативності (передбачає створення різноаспектних видів та форм навчання фінансовій грамотності відповідно до здібностей школярів);

- психолого-педагогічні принципи: креативності (спрямований на реалізацію творчого потенціалу учнів, розвиток їхньої ініціативності); толерантної взаємодії (передбачає розвиток комунікативних якостей учнів); проблемно-ситуативного пізнання (спрямований на розвиток практико-орієнтованої діяльності та активні способи оволодіння навчальним матеріалом, з-поміж яких: ігрове моделювання, аналіз ситуацій тощо);

- організаційно-педагогічні принципи: соціально-педагогічного партнерства (передбачає рівноправні відносини між учителем та учнем); використання зворотного зв'язку (постійне коригування програм з фінансової грамотності з використанням кращих педагогічних практик у цій сфері);

фахового кадрового забезпечення (передбачає багаторівневу систему підвищення кваліфікації педагогів, що викладатимуть фінансову грамотність).

Переконані, що саме вищенаведені принципи навчання сприятимуть формуванню належного рівня фінансової грамотності учнів української школи.

Принагідно зазначимо, що саме компетентнісний підхід був покладений в основу опитування учнів середньої та старшої школи і студентів 1 та 2 курсів коледжів, технікумів і училищ України щодо змістової лінії «Підприємництво та фінансова грамотність», яке проводилося Національним банком України у 2023 році. Результати проведеного опитування, яке стосувався такої важливої фінансової навички дітей і підлітків як уміння заощаджувати, і у якому взяли участь понад 3700 респондентів, приємно здивували у контексті того, що «98% учнів і студентів в Україні заощаджують із певною регулярністю, а більше половини з усіх опитаних роблять це постійно. І лише 2% не заощаджують взагалі. 34% відповіли, що намагаються заощаджувати, але в них це не виходить. 35% готові почати заощаджувати, коли буде більше грошей. І лише 15% вважають, що заощадження не мають сенсу, бо треба жити тут і зараз. Втім, усі респонденти ставляться до заощаджень дуже позитивно (4,29 із 5 балів) та бачать у заощадженнях можливість купити бажане» [31] (рис. 2.1).

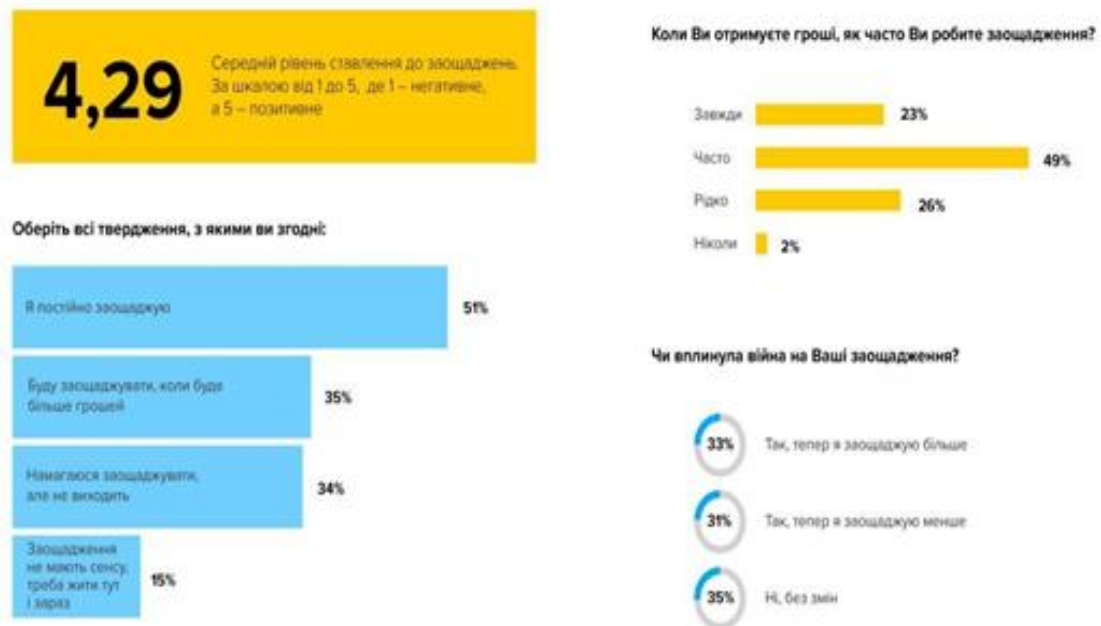

Рис. 2.1. Розподіл відповідей учнів і студентів в Україні стосовно ставлення до заощаджень [31]

На запитання про які теми, пов'язані із заощадженнями, молодь хотіла б дізнатися найбільше, понад половину респондентів вказали про шляхи і джерела збільшення заощаджень (рис. 2.2).

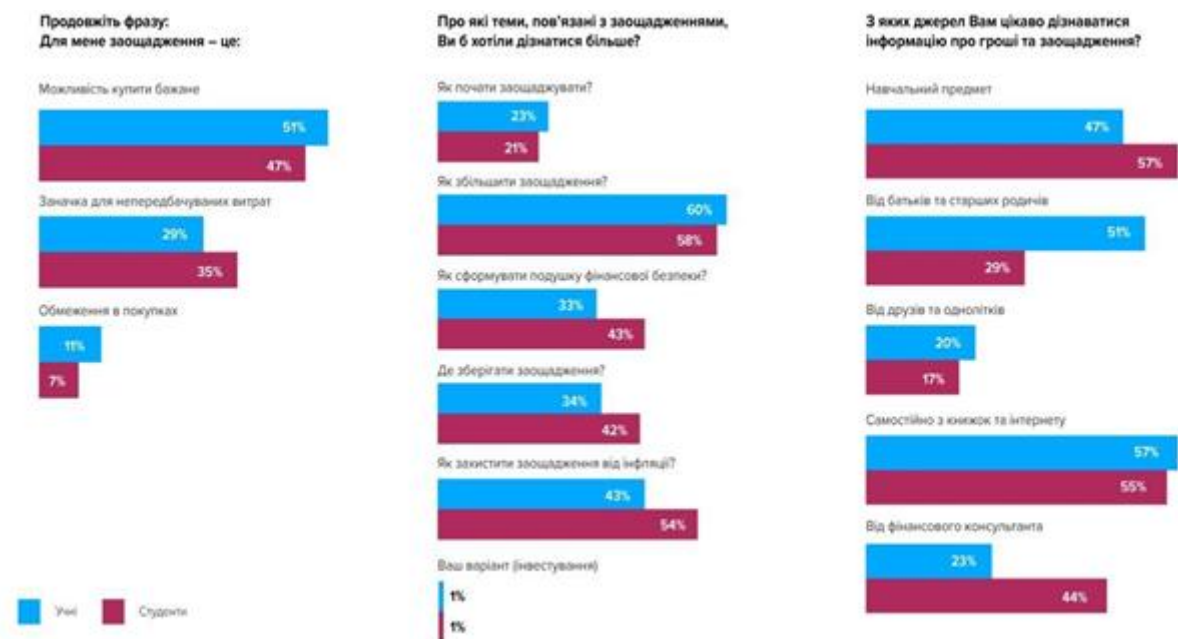

Рис. 2.2. Розподіл відповідей учнів і студентів в Україні стосовно тем і джерел інформації щодо заощаджень [31]

Доволі цікавим виявився і той факт, «що улюблений спосіб заощаджень дітей і молоді – готівка. Саме її обрали 75 % студентів та 56 % учнів. Учні здебільшого заощаджують на техніку – телефони, ноутбуки тощо. А ось 45 % студентів заощаджують із метою формування подушки фінансової безпеки. Майже 60% усіх респондентів самостійно дізнаються про гроші та заощадження з книжок і інтернету. Це свідчить про високу внутрішню мотивацію до вивчення теми» [31], вважають організатори опитування.

До слова, «у Державному стандарті базової середньої освіти визначено, що з теми заощаджень учні мають вміти, зокрема: планувати й контролювати доходи і витрати; пояснювати значення заощадження, інвестування, запозичення, страхування тощо, зокрема на прикладі літературних творів українських і зарубіжних авторів; обговорювати і планувати доходи та витрати за допомогою ефективних комунікативних стратегій; мати готовність

обстоювати важливість збільшення доходу, ощадливості та раціонального використання коштів» [31].

Важливо також акцентувати, що на допомогу вчителям, котрі викладатимуть предмет «Підприємництво та фінансова грамотність», фахівцями Національного банку України влітку 2022 року був створений спеціалізований сайт з фінансової грамотності «ТАЛАН», основне покликання якого полягає у формуванні професійної спільноти тренерів та педагогів з фінансової грамотності, підвищенні їхньої кваліфікації та поширенні фінансових знань серед українців різних вікових груп. У межах дистанційної Школи фінансової грамотності «ТАЛАН» багто українських освітян пройшли навчання та отримали відповідні сертифікати. Така форма підвищення кваліфікації учителів дає змогу педагогам глибше розібратися у фінансових питаннях, віднайти нові методики викладання фінансової грамотності, поступово і системно інтегруючи їх у інші шкільні предмети (скажімо, математику, інформатику, географію, українську мову і літературу тощо), а також у різного роду позакласні заходи. Наприклад, на уроках математики школярі розв'язують задачі про гроші; визначають, де вигідніше купувати товари під час знижок; на який термін та на який різновид банківського депозиту найвигідніше покласти накопичені заощадження; який вид кредиту і у якого кредитора вигідніше взяти тощо. На уроках інформатики корисними для учнів є знання з кібербезпеки задля уникнення ними ймовірного фінансового шахрайства та інших шахрайських схем і формування так званого «алгоритмічного» мислення. Уроки трудового навчання можуть сприяти вихованню грамотного господаря, який усвідомлює необхідність раціонального використання свого робочого часу, природних ресурсів і завжди готовий брати активну участь у вирішенні різного роду економічних завдань і кейсів.

Позаяк модульна програма зі шкільного курсу «Підприємництво та фінансова грамотність» уже отримала відповідний гриф Міністерства освіти і науки України, нині низка фахівців активно працюють над підготовкою відповідного навчально-методичного забезпечення і зокрема електронного

підручника з цього предмету. Причому досить важливо, щоб у авторів була можливість періодично оновлювати змістове наповнення такого підручника з огляду на постійні зміни у вітчизняному законодавстві або ж актуалізувати наявну в ньому інформацію (скажімо, про зміни у страхуванні, депозитній та кредитній політиці банків, стосовно змін у податковій та банківській системах, нових різновидів фінансового, зокрема й платіжного, шахрайства тощо).

Позаяк діти – це майбутнє будь-якої цивілізованої країни світу, то переконані, що розпочинати навчання їх основам фінансової грамотності доцільно саме з того віку, коли вони лише починають знайомитися і безпосередньо взаємодіяти із грошима, тобто якомога раніше, з самого малечку. До слова, українські фахівці підготували спеціальну програму із розвитку фінансової грамотності й формування фінансових компетентностей у дітей старшого дошкільного віку під назвою «Мої перші гроші», якій теж надано відповідний гриф Міністерства освіти і науки України і основними завданнями якої є: «знайомство з грошовою одиницею України; формування уявлень про значення грошей у суспільстві для здійснення платежів і покупок; формування навичок і основ поведінки, пов'язаних зі словами «зберігати, ділитися, витратити», та раціонального використання ресурсів; ознайомлення з базовими поняттями про гроші та заощадження, планування та управління фінансами; формування уявлень про взаємозв'язок між доходами і витратами, про важливість заощаджень та дбайливості; розуміння процесів купівлі-продажу, обміну, дарування та позичання; знайомство з професіями та спонукання до роздумів щодо власних планів на майбутнє; розвиток лідерських та підприємницьких якостей: відповідальності, наполегливості, терплячості, розсудливості, ініціативності, щедрості тощо; формування уявлень про деякі фінансові послуги на прикладі банків; підтримання інтересу до світу фінансів та отримання фінансових знань у майбутньому» [29]. Вищезазначена програма розкриває три тематичних блоки, які відображають найбільш поширені побутові ситуації із життя дошкільнят, як-от: «Подорож гривні», «Я – кмітливий покупець» і «Поради Скарбнички».

На наше тверде переконання, саме у початковій школі дійсно закладатиметься міцний фундамент для подальшого розвитку фінансової грамотності наших дітей, які уже змалечку навчаться планувати свій особистий або ж сімейний бюджет (до слова, навіть не усі дорослі уміють це робити зараз, то ж діти зможуть передавати отримані у школі фінансові знання і навички своїм батькам, а фінанси уже не здаватимуться малечі як щось незрозуміле та зайве).

І уже згодом знання та навички з фінансової грамотності, отримані дошкільнятами, можуть успішно реалізовуватися надалі у початковій школі, інтегруючись у змістовий контент інших предметів (таких як математика, географія тощо). Саме у цей період у молодших школярів формується нове фінансове мислення, вони знайомляться з фінансовими потребами людей і методами їх задоволення. Учителі за допомогою засобів образотворчого мистецтва, рольових фінансових ігор, тематичних дискусій, активної роботи в малих групах тощо матимуть можливість розвивати у дітей ініціативність, спостережливість, уміння аналізувати та порівнювати, пояснювати причини тих чи інших фінансових явищ, а також узагальнювати результати. Словниковий запас дітей, залучених до ігрової діяльності, постійно поповнюється новими термінами і поняттями, а також лексикою із повсякденного життя, яку малеча чує на уроках, у родинному колі, по телебаченню.

Тож надзвичайно важливо, щоб означені вище процеси проходили у формі захопливих ігор та активностей з метою формування у малят таких рис і якостей як ощадливість, господарність, підприємливість тощо. Причому важливо акцентувати, що ощадливість – це не лише про уміння економити; це важлива ознака економічної культури людини, розуміння нею цінності простих, здавалося б, речей: відповідальність за збереження природи та її ресурсів (скажімо, за кожен спожитий літр води або ж кіловат енергії).

Наостанок зазначимо, що, розвиваючи підприємливість та фінансову грамотність, українські школярі зможуть опанувати не тільки теоретичні знання, але й отримати практичні навички по застосуванню цих знань у реальному житті, що надалі визначатиме їх фінансову поведінку і мотивацію.

2.2. Використання новаційних методик викладання фінансової грамотності в освітньому процесі

Насамперед слід акцентувати, що «викладання фінансової грамотності в освітніх закладах України стало важливим кроком на шляху до гармонізації системи загальної середньої освіти в глобальному процесі формування фінансово освіченого покоління. Утім досвід засвідчує, що в Україні все ще актуальною продовжує залишатися проблема широкого застосування інтерактивних та практико-зорієнтованих методик викладання фінансової грамотності» [30, с. 39] у дошкільних, загальноосвітніх, професійно-технічних та вищих навчальних закладах України.

Як ми уже попередньо зазначали, розпочинати формування фінансово грамотної особистості доцільно із старшого дошкільного віку, орієнтовно з 4-5 років, позаяк у цьому віці малеча уже володіє розвиненими пізнавальними, емоційними і соціальними навичками. Тому чим раніше малюк почне опановувати фінансові знання та формувати відповідні навички, тим легше буде йому приймати зважені (нехай спершу і доволі прості) фінансові рішення, що безумовно є найбільш дієвим і ефективним напрямком досягнення особистої фінансової стійкості та забезпечення особистої фінансової безпеки у майбутньому.

Безумовно, навчання фінансовій грамотності українських школярів теж є важливою компонентою нинішньої вітчизняної освіти, яка відповідає концепції Нової української школи і забезпечує реалізацію наскрізних змістових ліній з іншими предметами. Принагідно зазначимо, що «наскрізні змістові лінії – це соціально значущі надпредметні теми, які сприяють формуванню у здобувачів освіти цілісного уявлення про суспільство, а також розвитку вміння застосовувати набуті знання у різних життєвих ситуаціях» [35, с. 62]. У свою чергу, до фінансової компетентності входять кілька базових компонентів, що «формують цілісну систему знань, навичок, установок та поведінкових моделей, необхідних для ефективного управління фінансами» [35, с. 63], з-

поміж яких фахівці виокремлюють: ««когнітивний компонент (знання); операційно-діяльнісний компонент (навички); афективний компонент (установки та цінності); біхевіористичний компонент (поведінкові моделі); соціальний компонент» [35, с. 63].

Тож продемонструємо реалізацію вищенаведених компонент на прикладі курсу інформатики, який може стати «ефективною платформою для розвитку фінансових компетентностей завдяки можливості опанування інструментів для аналізу, планування та моделювання фінансових процесів» [35, с. 63]. А позаяк згадуваний нами вище предмет «Підприємництво і фінансова грамотність» насамперед зорієнтований безпосередньо на практичну діяльність, відтак в сучасному освітньому процесі передусім повинні застосовуватися передові педагогічні практики і методики, котрі сприятимуть підвищенню якості освіти та ефективнішому засвоєнню школярами отриманих на уроках фінансової грамотності знань і навиків. Надзвичайно корисними і, безумовно, абсолютно доцільними у зазначеному аспекті, на нашу думку, можуть бути такі інтерактивні технології і методики як ігрові моделі, проектне навчання, робота із цифровими інструментами тощо. Скажімо, школярі можуть складати особисті бюджети, аналізувати наявну фінансову інформацію, працювати з різноманітними електронними таблицями, створювати елементарні програми для тих чи інших фінансових розрахунків тощо. Тобто «використання цифрових технологій дозволяє інтегрувати фінансові завдання у практичні навчальні проекти, роблячи навчання цікавим і прикладним. У підсумку, формування фінансової грамотності засобами інформатики є дієвим підходом до забезпечення готовності учнів до самостійного та відповідального фінансового життя в умовах сучасного світу» [35, с. 64].

Наприклад, з метою активізації когнітивної компоненти школярі можуть створювати електронні таблиці для аналізу свого особистого або ж сімейного бюджету, вводячи до неї інформацію про особисті чи родинні доходи і витрати, після чого мають можливість розраховувати кінцевий залишок (різницю) й аналізувати структуру особистих (сімейних) витрат. Іншим прикладом може

бути робота з онлайн сервісами «Кредитний калькулятор», «пенсійний калькулятор» або ж аналогічними до них. На наше переконання, такі активності сприятимуть закріпленню і усвідомленню учнями понять бюджету, доходів, витрат.

Задля розвитку операційно-діяльнісної компоненти школярі можуть формувати базу даних «Особисті фінанси», в якій матимуть змогу відображати сімейні (звісно ж, умовні) доходи, витрати, заощадження, позики тощо з подальшим створенням запитів для аналізу отриманих даних (скажімо, які категорії сімейних витрат є домінуючими, чи вистачає родині накопичених заощаджень на здійснення запланованих витрат). Надзвичайно корисним для школярів може бути і безпосереднє створення ними надзвичайно простої програми-калькулятора для розрахунку, скажімо, відсотків на оформлений у банку депозит або ж з метою порівняння та вибору найвигідніших умов кредитування.

З метою стимулювання афективної компоненти школярі можуть аналізувати ризики фінансового шахрайства в інтернеті: ймовірні фішингові атаки на користувачів, потенційно можливі крадіжки даних банківських карток тощо. На наш погляд, такі вправи не лише підвищуватимуть рівень знань із кібербезпеки, але й навчать учнів розробляти ефективні сценарії у разі виникнення зазначених ризиків.

Розвиток біхевіористичної компоненти фінансової компетентності учнів доцільно активізовувати різного роду ігровими практиками і симуляціями. До прикладу, школярі можуть брати участь у симуляційній грі «Управління особистим бюджетом», розподіляючи за допомогою програми, створеної у середовищі Scratch, свої місячні витрати між різними категоріями: харчування, придбання одягу та взуття, транспортні витрати, на відпочинок, заощадження тощо та аналізуючи по завершенню свої прийняті під час імітаційної гри рішення. Також школярі можуть формувати особистий бюджет у Google таблицях, котрі автоматично оновлюються при зміні заданих параметрів.

Активізація соціальної компоненти фінансової грамотності може реалізовуватися через тісну співпрацю в учнівських групах. Скажімо, школярі можуть співпрацювати у невеликих групах над створенням презентації або ж веб-сайту, що популяризуватимуть необхідність підвищення фінансової грамотності серед однолітків, з використанням відповідних цифрових інструментів. Також доволі корисним і цікавим може бути завдання щодо детального планування родинного відпочинку чи поїздки за кордон. Причому тут важливим має бути не лише розрахунок схеми і часу транспортних переміщень, місць для перепочинку, прийому їжі тощо, але й формування оптимального бюджету такої поїздки, обов'язково з урахуванням її комфортності.

Доволі цікавим і корисним для розвитку фінансової грамотності у загальноосвітніх закладах може бути й використання уроків української мови та літератури. Скажімо, з метою формування фінансових та бізнесових навичок доцільно спонукати школярів до пошуку потенційно можливих і, до того ж, реальних шляхів їхнього заробітку у недалекому майбутньому. До прикладу, учні можуть скласти онлайн-оголошення щодо своїх послуг: репетиторство, консультування, послуги автоняні, вигул домашніх тварин тощо з обов'язковим зазначенням вартості таких послуг. На уроках української літератури значний потенціал для розвитку фінансової грамотності мають українські народні казки, а також твори І. Капенка-Карого, І. Франка та інших письменників.

Однак вважаємо, що одними з найбільш результативних і ефективних педагогічних технологій при викладанні фінансової грамотності можуть бути:

- інформаційно-комунікаційні технології, до яких насамперед відносимо використання мережі інтернет для пошуку необхідної фінансової інформації; підготовки презентації на задану фінансову тематику; відеоматеріали, котрі демонструють послідовність певних фінансових дій (скажімо, розподіл сімейного бюджету, здійснення фінансових платежів через мережу інтернет, обрання напрямів інвестування заощаджених коштів тощо). На нашу суб'єктивну думку, доволі цікавими і пізнавальними є різноманітні youtube-

канали з фінансової грамотності, які пропонують численні відеоролики з найбільш популярних фінансових тем, починаючи від дослідження сутності грошей і зваершуючи проблематикою фінансового шахрайства та доброчинної фінансової поведінки. Переконані, що використання інформаційно-комунікаційних технологій на уроках фінансової грамотності сприятиме розвитку пізнавальної діяльності школярів, оптимізації сучасного освітнього процесу та підвищенню інтересу дітей до процесу навчання;

- проєктні технології, які допомагають учням активно сприймати навчальний матеріал на уроках з фінансової грамотності та готують їх до раціональних, зважених і продуманих дій в умовах невизначеності, а також сприяють формуванню креативної, творчої особистості. Принагідно зазначимо, що загалом усі проєкти поділяють на дослідницькі, інформаційні, ігрові та творчі, проте обов'язковими мають бути такі вимоги: проєкт має бути актуальним, відповідати віку та інтересам школяра, а його тема має бути добровільно обраною самим учнем. Проєктне завдання обов'язково передбачає консультації із учителем, опрацювання необхідної фінансової інформації та містити пропозиції щодо напрямів вирішення досліджуваної учнями проблеми. Скажімо, прикладом такого проєкту може бути соціальний проєкт «Змінюємо світ за допомогою грошей» (де доцільно школярам нагадати про те, що нині у світі все ще залишається багато людей, котрі потребують допомоги; існує низка екологічних проблем, критично важливих для нашого життя. При цьому важливо запитати учнів, кому б потребуючих допомоги осіб (літнім людям, сиротам, інвалідам, хворим, обдарованим і талановитим дітям, військовим, благодійним фондам, безпритульним тваринам тощо) вони б насамперед спрямували свої благодійні внески. На наше тверде переконання, проєктні технології нині відіграють надзвичайно важливу роль в освітньому процесі, позаяк вони допомагають учням орієнтуватися у складних фінансових ситуаціях та підвищують комунікативні навички школярів;

- кейс-технології, які задіюють креативні й комунікативні здібності дітей, навчають їх здобувати потрібні знання і формувати відповідні компетентності.

За своєю сутністю кейс-технології є методом інтерактивного навчання, що здійснюється на основі реальних подій і ситуацій. Фактично це є ділова гра, у процесі котрої учасники оперують накопиченими знаннями і навичками, отримують додаткову фінансову інформацію, здійснюють аналіз та проводять активне обговорення фінансової ситуації. Важливо акцентувати, що у кейс-технологіях, на відміну від проєктного методу, вирішальним є не стільки остаточно прийняте рішення, а безпосередньо процес роботи над кейсом, котрий дозволяє учням проявити свою активність і продемонструвати власну компетентність та жвавий інтерес до заданої тематики, продемонструвати вміння працювати в команді і водночас аргументовано відстоювати власну думку. До прикладу, прикладами таких кейс-вправ із фінансової грамотності можуть бути: «Гроші у житті людини» (скажімо, учні перелічують усі потенційно можливі джерела доходів родини, зокрема й нестандартні, з-поміж яких – інтелектуальна власність, доходи від бізнесу, продажу фінансових активів, гонорари тощо та здійснюють приблизний розрахунок зазначених доходів); «Банки і банківські послуги» (наприклад, учні обирають кредитні організації для отримання найбільш фінансово вигідного мікро- чи автокредиту, споживчого чи іпотечного кредиту на основі розданих учителем буклетів реальних банківських установ і мікрофінансових організацій або ж знайденої необхідної інформації в інтернеті на сайтах зазначених установ і організацій); «Фінансове планування» (скажімо, школярі спершу визначають свої фінансові цілі і фінансові можливості, співставляючи їх між собою, а потім формують фінансовий план для досягнення визначених цілей).

Тож переконані, що використання педагогами на уроках з фінансової грамотності новаційних елементів сучасних педагогічних практик, зокрема інформаційно-комунікаційних, проєктних та кейс-технологій, підвищують якість освітнього процесу, розвивають креативність, активізують пізнавальну діяльність школярів та формують їхню впевненість у завтрашньому дні. А високий рівень фінансової грамотності та фінансової культури учнів створює міцне підґрунтя для забезпечення фінансової стійкості українських родин.

Як уже зазначалося вище, інтерактивні методики навчання при викладанні фінансової грамотності передбачають моделювання реальних фінансових ситуацій з життєвого досвіду, а також використання в освітньому процесі різноманітних фінансових ігор, що допомагають учням разом із вчителем спільно розв'язувати назрілі фінансові проблеми. Упевнені, що саме навчання через фінансові ігри сприяє формуванню відповідних знань, навиків та умінь у сфері фінансової грамотності. Тож розглянемо можливості застосування такої інтерактивної технології більш детально, позаяк «ігрові технології урізноманітнюють основні форми подання фінансової інформації учням з використанням мультимедійних засобів; активізують навчально-пізнавальну діяльність і самостійну роботу школярів; формують позитивну мотивацію до навчання та забезпечують її диференціацію; розвивають в учнів фінансове мислення, логіку, уміння аналізувати й синтезувати інформацію, робити висновки; раціоналізують та насичують новаціями освітній процес; убезпечують високий результат педагогічної діяльності вчителя; забезпечують наочність навчального матеріалу; розвивають відповідну рефлексію» [30, с. 41].

Саме з цією метою у Західноукраїнському національному університеті під керівництвом досвідчених педагогів було розроблено низку інтерактивних настільних фінансових ігор, з-поміж яких:

«Мій перший мільйон» (рис. 2.3), яка не лише розвиває ерудицію й формує комунікативні навички учнів, але й сприяє отриманню ними базових знань та умінь щодо ефективного управління грошима, планування власних заощаджень та їх захисту від імовірних фінансових шахраїв;

«Мій бюджет» (рис. 2.4), яка в ігровій формі спонукає школярів до роздумів про необхідність планування особистого бюджету та формує навички реального оцінювання особистого фінансового стану;

«Малі підприємці» (рис. 2.5), яка дає розуміння основ підприємницької діяльності з позиції відкриття власної справи та знайомить учнів з поняттями доходів, прибутків, податків, банкрутства тощо.

Рис. 2.3. Настільна фінансова гра «Мій перший мільйон» [30, с. 44]

Рис. 2.4. Настільна фінансова гра «Мій бюджет» [30, с. 44]

Рис. 2.5. Настільна фінансова гра «Малі підприємці» [30, с. 45]

Беззаперечним є і той факт, що «ігровий компонент навчання має стати органічним і суттєвим доповненням до «класичних» методів викладання фінансової грамотності у закладах загальної середньої освіти» [30, с. 48].

На нашу думку, надзвичайно корисним на уроках з фінансової грамотності може стати і використання одного з ефективних інструментів діагностичного оцінювання, а саме опитування за допомогою розроблених учителем самостійно або ж використаних типових опитувальників. При цьому старшокласники можуть самостійно проводити опитування щодо рівня фінансової грамотності серед однолітків або ж молодших школярів, виступаючи при цьому у ролі інтерв'юерів, а учні середніх класів можуть створювати власні опитувальники із цікавими варіантами відповідей.

Також доволі корисною, на нашу думку, після проведення опитувань та ґрунтовного аналізу отриманих результатів, може бути організація дебатів (як в межах одного класу, так і закладу освіти загалом) щодо проблем та напрямів підвищення рівня фінансової грамотності в Україні.

Безумовно, для того, щоб освітній процес був ефективним і мав глибокий пізнавальний сенс, сучасна українська школа повинна бути спрямованою насамперед на підготовку підростаючого покоління до реального життя. Тож переконані, що майбутні життєві успіхи учнів, зокрема й фінансові, безпосередньо залежатимуть від того, чи зможе сучасна українська школа навчити їх виконувати важливі суспільні ролі та чи здобудуть школярі такі вкрай необхідні їм у житті базові компетентності. Адже викладання фінансової грамотності за допомогою новітніх передових інтерактивних методів та технологій формуватиме ініціативність і підприємливість нинішніх школярів, а в недалекому майбутньому – активних учасників громадського життя свого села, селища, міста та подальшого розвитку і розбудови своєї успішної країни.

Наостанок зазначимо, що вітчизняному освітньому середовищу притаманна якісно нова парадигма сучасної освіти, яка насамперед ґрунтується на індивідуалізації нинішньої освіти та урахуванні різнопланових здібностей дітей. Тож, відповідно до згаданої парадигми, сучасна освіта має сприяти

усебічному і багатогранному розвитку кожного учня чи учениці. А відтак при викладанні фінансової грамотності обов'язково потрібно застосовувати новітні, новаційні технології і методики, котрі суттєво активізують пізнавальну діяльність і розвивають творчість підростаючого покоління українців. З-поміж таких технологій важливе місце відводимо насамперед інтерактивним методикам навчання.

РОЗДІЛ 3

СТРАТЕГІЧНІ ВЕКТОРИ ПІДВИЩЕННЯ РОЛІ СУЧАСНОГО ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ФОРМУВАННІ ФІНАНСОВО ГРАМОТНОЇ ОСОБИСТОСТІ

У нинішніх надзвичайно складних реаліях, у яких перебуває українське суспільство через повномасштабну воєнну агресію РФ, значно актуалізувалися питання, пов'язані із підвищенням рівня фінансової грамотності населення, позаяк саме у кризові періоди, як свідчить вітчизняний та зарубіжний досвід, значно активізуються й різного роду фінансові шахраї і множаться шахрайські схеми, здатні негативно впливати на фінансовий стан наших співгромадян.

У вищезгаданому нами в попередніх розділах кваліфікаційної роботи звіті «Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні» [38] було досліджено, наскільки громадяни України вразливі до проявів фінансового шахрайства. Так, принаймні один з десяти українців (а саме 13%) стикався з проблемами, пов'язаними із фінансовими продуктами та послугами, упродовж останніх двох років, з-поміж яких: афери, шахрайства та відмова у обслуговуванні. Причому найбільш поширеною виявилася проблема, пов'язана із високими комісіями за грошові перекази або ж отримання грошей, про що повідомили 4% респондентів. Наступною за значенням проблемою виявилася ситуація, коли особа подавала фінансову інформацію у відповідь на електронний лист або телефонний дзвінок, що пізніше виявився шахрайським.

Водночас найбільший відсоток опитаних з-поміж громадян інших країн (а саме 6%) визнали, що вони інвестували в шахрайські схеми, тоді як 4% зазначили, що надавали запити на інформацію про транзакції, яких вони фактично не здійснювали (рис. 3.1).

Позаяк за результатами цього ж звіту «найнижчий індекс фінансової грамотності зафіксовано у віковій групі понад 60 років (11,6 бала при максимально можливих 21 балі; мінімальний цільовий рівень становить

14 балів)» [18], то можемо стверджувати про надзвичайно низький рівень фінансової грамотності людей похилого віку в Україні, що потребує усвідомлення двох базових трендів щодо такого стану речей.

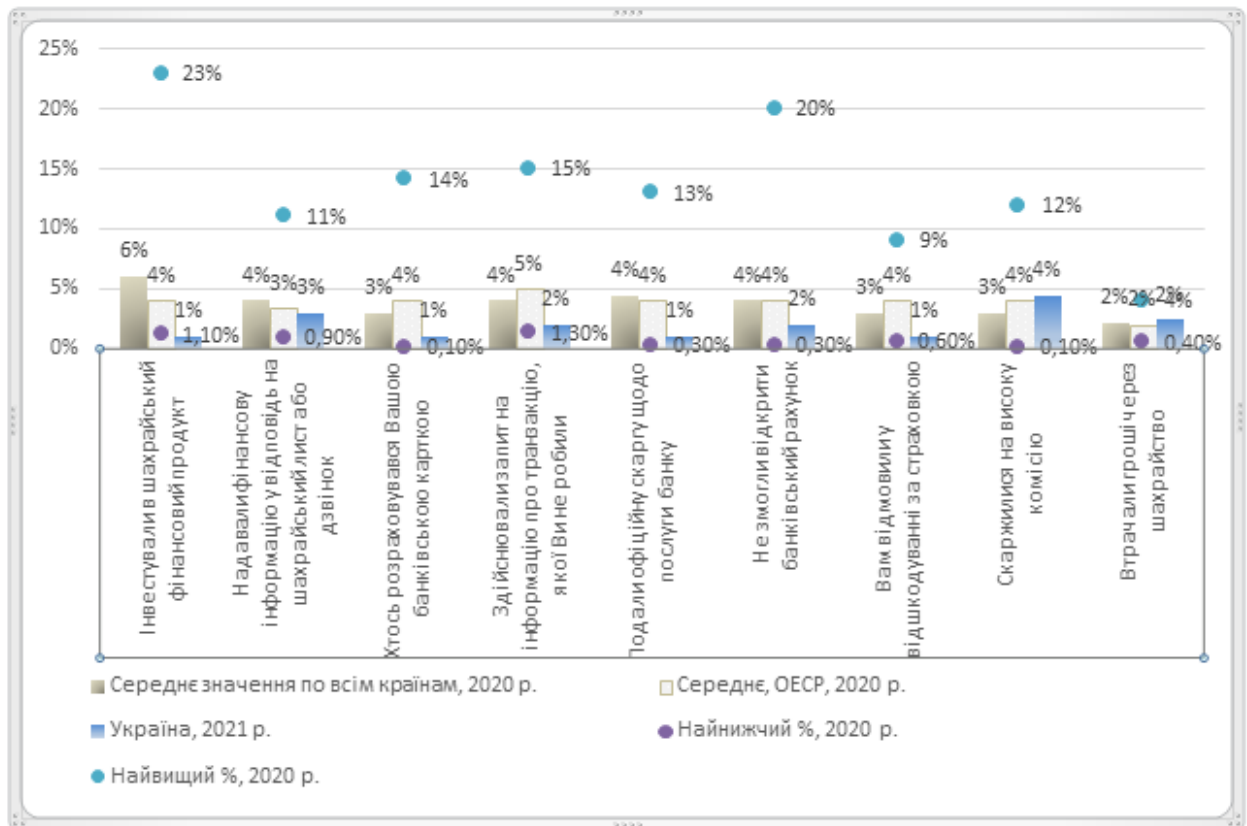

Рис. 3.1. Вразливість громадян України та країн світу до шахрайських схем [38]

По-перше, «нестача фінансової грамотності не дозволяє літнім людям раціонально розпоряджатися своїми доходами та заощадженнями, адекватно оцінювати можливі фінансові ризики. Люди з низьким рівнем фінансової грамотності не завжди спроможні ефективно контролювати особисті та родинні фінанси, використовувати наявні фінансові ресурси, демонструвати навички раціонального споживання, заощадження та інвестування, належним чином піклуватися про захист майна, ефективно управляти боргами й ризиками» [18].

По-друге, «літні громадяни часто-густо стають жертвами фінансового шахрайства. Представникам старшого покоління складніше вибиратися з важкого фінансового стану. Старша вікова когорта недостатньо сприйнятлива до нових та інноваційних продуктів та послуг, зокрема цифрових технологій. Літні люди часто стикаються із соціальною та фізичною ізоляцією, їхні

когнітивні та фізичні здібності погіршуються, що робить їх особливо вразливими для певних видів шахрайства (телефонне шахрайство, купівля непотрібних товарів і послуг, несумлінний продаж фінансових продуктів та послуг тощо), яке вони не здатні вчасно ідентифікувати й протистояти» [18].

До слова, з початку повномасштабного російського вторгнення на територію України, «кожен дев'ятий українець (11 %) ставав жертвою шахраїв. Користуючись ситуацією та складним становищем громадян, злочинці адаптували шахрайські схеми під сьогодення та ошукували людей, прикидаючись представниками банків чи обіцяючи фінансову допомогу від держави, міжнародних і благодійних організацій. Найчастіше злочинці ошукують молодь віком 18–24 років (14 % опитаних) та людей, старших від 65 років (11,5 %)» [24].

Принагідно зазначимо, що у Національній стратегії розвитку фінансової грамотності до 2030 року, на жаль, «населення не диференційовано за віковими категоріями, а літніх людей не виокремлено в самостійну цільову групу» [24]. До того ж, українцям похилого віку властивий доволі низький рівень фінансової інклюзії, що зумовлено недостатністю їхніх цифрових навичок.

Відтак переконані, що підвищувати рівень фінансової грамотності літніх людей в Україні слід комплексно, а саме паралельно із розвитком та удосконаленням їхньої цифрової грамотності. З-поміж іншого, такі заходи мають передбачати: «набуття знань про наявні сьогодні в Україні фінансові продукти, а також про способи отримання інформації про них із різних джерел; розвиток уміння застосовувати отриману інформацію для ухвалення рішень щодо збереження та накопичення своїх коштів під час оцінки фінансових ризиків, порівняння переваг та недоліків різних фінансових послуг у процесі вибору; формування знання про такі способи збільшення добробуту, як внесення коштів на банківські рахунки під відсотки; набуття розуміння, що таке банківські кредити (споживчий, іпотечний), страхування, дебетова картка, фінансове шахрайство» [18].

На нашу думку, особливу увагу слід приділити отриманню представниками старшого покоління необхідних знань стосовно прав і обов'язків при підписанні різного роду фінансових договорів і користуванні фінансовими послугами, підвищити їхню поінформованість стосовно нових видів фінансового шахрайства й шахрайських маніпуляцій, що мають місце в Україні, і які особливо активізувалися у період повномасштабної війни.

Особливо актуальним і перспективним напрямом такої діяльності вважаємо залучення вітчизняних закладів вищої освіти, зокрема і закладів післядипломної освіти, до навчання літніх українців основам фінансової і цифрової грамотності. Це убезпечить представників старшого покоління від залучення до різного роду шахрайських схем і маніпуляцій.

Доволі цікавими і показовими є пропозиції щодо підвищення рівня фінансової обізнаності серед української молоді, подані за результатами конкурсу «Гроші та добробут у моїй країні», проведеного в межах Всесвітнього тижня грошей – 2023. Так ось, «перше місце (52% студентів) посіла пропозиція ввести фінансову грамотність як окремий предмет у школах та вищих навчальних закладах. З них 12% вважають, що розпочинати навчання з фінансової грамотності потрібно ще з дитячого садочка. Проходження різноманітних курсів, вебінарів та семінарів посідає друге місце для підвищення рівня фінансової грамотності, за це проголосувало 49% молоді. Третє місце посідає навчання в інтерактивній формі, у тому числі створення фінансових клубів. Ефективність використання навчальних ігор та проведення конкурсів відзначили 45 % студентів. Четверте місце посідає самоосвіта, за неї віддали голоси 30 % молоді. Вони рекомендують слухати подкасти, дивитись ютуб-канали та навчальні відео на фінансову тему. Книги також залишаються популярним джерелом отримання знань для третини учасників. Серед пропозицій були і розроблення робочого зошиту, і щомісячний дитячий журнал з яскравими ілюстраціями, і створення онлайн-бібліотеки. 11% студентів говорять про важливість навчання фінансовій грамотності в родинному колі. Ця ідея посіла 5 місце» [37] (рис. 3.2).

Рис. 3.2. Рейтинг інструментів навчання фінансовій грамотності на думку української молоді [37]

Також надзвичайно вагомим інструментом підвищення рівня фінансової грамотності українців наша молодь вважає особистий практичний досвід, причому перше місце у цьому рейтингу (понад 50% голосів) посіли навички регулярного ведення обліку власних доходів і витрат, а також досвід здійснення заощаджень та інвестування (рис. 3.3).

Рис. 3.3. Рейтинг інструментів здобуття практичного досвіду у сфері фінансової грамотності на думку української молоді [37]

На другому місці (21%) – різноманітні додатки для оптимального управління особистими фінансами, які сприяють отриманню практичних навиків у цій сфері. На третьою місці у рейтингу (15% голосів) – бажання молоді навчатися та проходити стажування у відповідних тренерів чи лідерів думок. На четвертій сходинці – надання консультацій з питань управління особистими фінансами та створення відповідних контакт-центрів і «гарячих ліній» з цією метою.

Важливим напрямом поширення інформації щодо підвищення рівня фінансової грамотності українців молоде покоління вважає якомога активніше використання усіх можливостей, які надає сучасний Інтернет (41% голосів). Цей напрям насамперед передбачає створення різного роду тематичних сайтів, освітніх каналів, онлайн-платформ, серіалів, соціальної реклами тощо. Причому найбільш популярними з-поміж таких майданчиків є YouTube, LinkedIn і TikTok.

Тож за результатами проведеного дослідження можемо виокремити основні, на думку сучасної молоді, вектори підвищення рівня фінансової грамотності українців, з-поміж яких передусім: фахове навчання фінансовій грамотності, набуття особистого практичного досвіду у фінансовій сфері й активне використання сучасних цифрових технологій для ефективного управління особистими фінансами.

Загалом же, на нашу думку, дуже важливим у нинішніх складних економічних і воєнних реаліях є забезпечення тісної співпраці між усіма зацікавленими у підвищенні рівня фінансової грамотності стейкхолдерами, котрі зацікавлені у розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг та мають можливість якомога масштабніше сприяти цьому процесу (рис. 3.4). А основними напрямками такої співпраці можуть бути такі:

спільна розробка усіма зацікавленими особами (зокрема, Міністерством освіти і науки України, Міністерством цифрової трансформації, Національним банком України, фінансовими організаціями, навчальними закладами усіх рівнів тощо) базових освітніх програм із фінансової грамотності обов'язково з

урахуванням специфіки функціонування сучасних цифрових технологій у контексті їхнього впливу на розвиток ринку фінансових послуг;

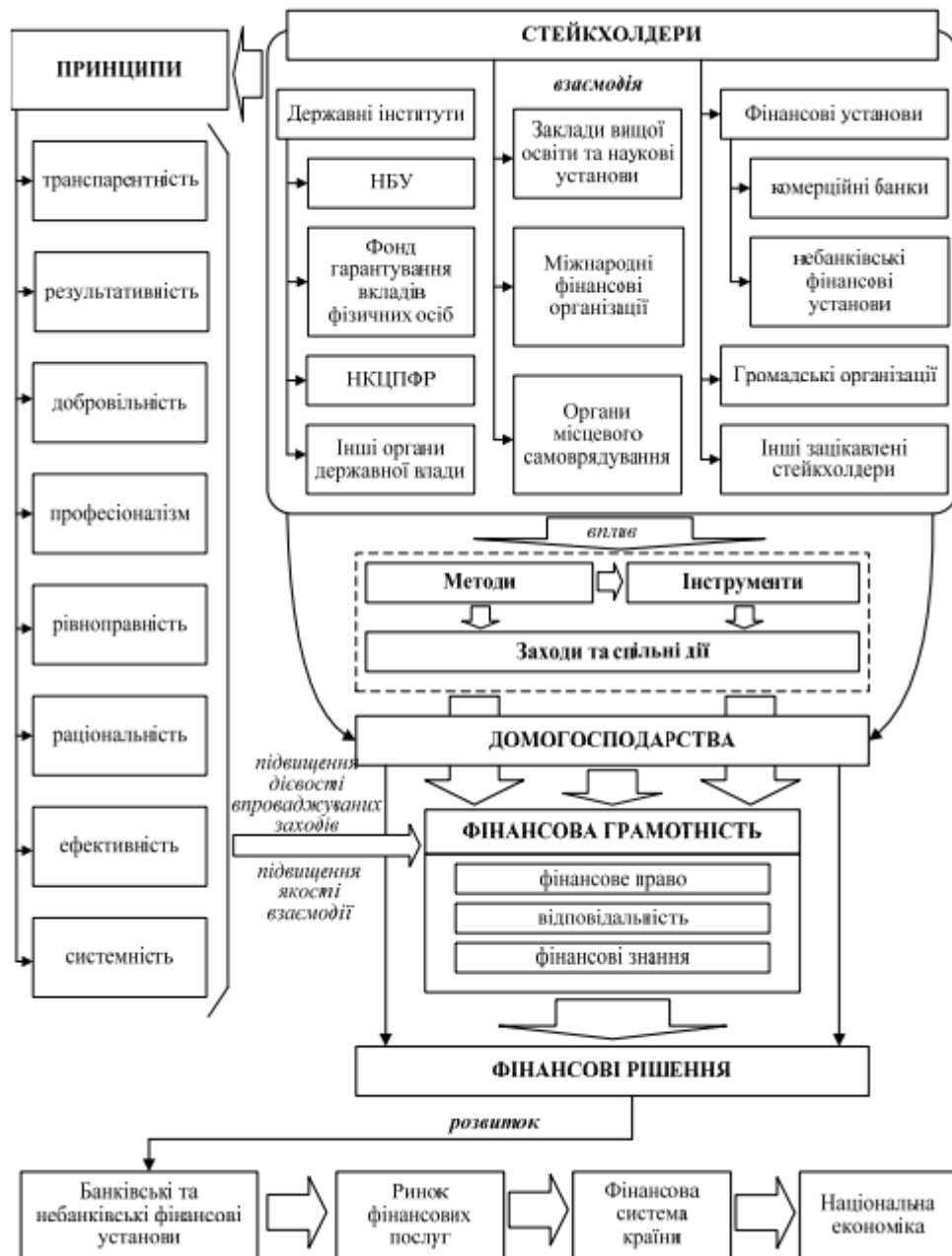

Рис. 3.4. Структурно-логічна схема налагодження співпраці між основними стейкхолдерами щодо підвищення рівня фінансової грамотності українців [8]

співпраця вітчизняних фінансових інституцій із закладами вищої освіти у контексті створення різноманітних менторських програм із фінансової грамотності з метою передачі базових знань та практичних навиків від експертів та професіоналів фінансової сфери;

розвиток фінансової освіти безпосередньо і насамперед у загальноосвітніх закладах України у контексті спільного напрацювання фінансовими інституціями та педагогічною спільнотою навчальних матеріалів і ресурсів, здатних задовольняти запити як школярів, так і їхніх учителів, що формуватиме фінансову грамотність підростаючого покоління українців з раннього віку та сприятиме більш комфортному їх існуванню у сучасному цифровому фінансовому світі;

тісне партнерство вітчизняних фінансових інституцій, закладів вищої освіти і громадських організацій із засобами масової інформації й соціальними мережами у контексті проведення у цифровому просторі інформаційно-просвітницьких заходів щодо популяризації фінансової грамотності серед різних верств українського суспільства;

взаємодія між стейкхолдерами у контексті поширення напрацювань та результатів спільних досліджень з проблем розвитку фінансової грамотності серед громадян різного віку.

Наостанок зазначимо, що в умовах стрімкого розвитку цифровізації фінансових послуг підвищення рівня фінансової грамотності українців нині є «наріжним каменем» забезпечення фінансової стабільності українського суспільства, позаяк лише фінансово грамотні особистості здатні формувати фінансовий базис та сприяти подальшій розбудові країни, забезпечуючи насамперед особисту фінансову стійкість і фінансову стійкість держави в умовах нинішньої повномасштабної війни та, сподіваємося, у найближчому майбутньому її повоєнної відбудови.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі подано теоретичне узагальнення і розроблено практичні рекомендації стосовно активізації ролі сучасного освітнього процесу у підвищенні рівня фінансової грамотності населення України. Одержані результати дали змогу сформулювати низку висновків науково-теоретичного і практичного характеру.

1. Урізноманітнення та осучаснення наявних фінансових продуктів і послуг, стрімке поширення різноманітних новітніх шахрайських схем на фінансовому ринку України актуалізують необхідність підвищення рівня фінансової грамотності населення та, як логічний результат такого процесу, необхідність підготовки педагогів з фінансової грамотності, які б на високому фаховому рівні могли викладати цей предмет у вітчизняних закладах освіти. Загалом фінансова грамотність передбачає наявність необхідних знань щодо управління особистими фінансами та є результатом реалізації світоглядних позицій громадян й процесу вивчення і пізнання базових фінансових понять та явищ.

2. На жаль, рівень фінансової грамотності українців нині не є високим і становить лише 12,3 бала, що складає 58% від його максимальної величини та є суттєво меншим рекомендованого у зарубіжній практиці мінімального рівня. Хоча, все ж таки, Україна випереджає за цим показником навіть такі, здавалося б, більш економічно розвинені країни як Північна Македонія, Чорногорія, Румунія та Італія. При цьому найнижчий рівень фінансової грамотності в Україні спостерігався у молоді віком 18-24 роки (11,4 бала) та літніх людей віком понад 60 років (11,6 бала). Відтак, на наш погляд, вагомим інструментом формування фінансової грамотності дітей і молоді має стати насамперед їхня активна участь в обговоренні різноманітних фінансових питань у колі сім'ї, зокрема і щодо витрачання родинних фінансів; фахове навчання фінансовій грамотності у закладах освіти; набуття особистого практичного досвіду у фінансовій сфері й участь у різноманітних тренінгах та активне використання сучасних цифрових технологій, зокрема й додатків, для ефективного

управління особистими фінансами. А представникам старшого покоління слід надавати принаймні хоча б базові знання стосовно їхніх прав і обов'язків при підписанні різного роду фінансових договорів і користуванні фінансовими послугами, підвищувати їхню поінформованість щодо нових форм та видів фінансового шахрайства, що має місце в Україні, і яке особливо активізувалося у період повномасштабної війни.

3. Позаяк формування належного рівня фінансової грамотності населення тісно корелює із всестороннім, гармонійним і безпечним розвитком особистості, фінансова грамотність сьогодні стає вагомим об'єктом досліджень вітчизняної педагогічної науки. Тож викладання фінансової грамотності в українських загальноосвітніх закладах є вкрай необхідним і доволі бажаним кроком на шляху до гармонізації вітчизняної системи освіти з глобальним трендом формування фінансово освіченого і фінансового грамотного покоління українців. Відтак, починаючи із 2025-2026 навчального року, в Україні запроваджено обов'язковий предмет «Підприємництво та фінансова грамотність» для учнів 8 і 9 класів. Тим паче, що фінансова грамотність є однією з 11 ключових компетентностей, закріплених в Законі України «Про освіту».

4. Важливим при викладанні фінансової грамотності у вітчизняних загальноосвітніх закладах має стати широке застосування інтерактивних та практико-зорієнтованих методик навчання, з-поміж яких виокремлюємо: інформаційно-комунікаційні технології (до котрих насамперед відносимо використання мережі інтернет для пошуку необхідної фінансової інформації; підготовки презентації на задану фінансову тематику; відеоматеріали, котрі демонструють послідовність певних фінансових дій (скажімо, розподіл сімейного бюджету, здійснення фінансових платежів через мережу інтернет, обрання напрямів інвестування заощаджених коштів тощо)); проєктні технології (які допомагають учням активно сприймати навчальний матеріал на уроках з фінансової грамотності та готують їх до раціональних і продуманих дій в умовах невизначеності, а також сприяють формуванню креативної,

творчої особистості та підвищують комунікативні навички учнів); кейс-технології (які є методом інтерактивного навчання, що здійснюється на основі реальних подій і ситуацій та у процесі якого учасники оперують накопиченими знаннями і навичками, отримують додаткову фінансову інформацію, здійснюють аналіз та проводять активне обговорення фінансової ситуації).

5. Доволі дієвим інструментом вважаємо також використання у вітчизняному освітньому процесі різноманітних фінансових ігор, що допомагають учням разом із вчителем спільно розв'язувати назрілі фінансові проблеми. Упевнені, що саме навчання через фінансові ігри сприяє формуванню відповідних знань, навиків та умінь у сфері фінансової грамотності. Надзвичайно корисним на уроках з фінансової грамотності може стати і використання одного з ефективних інструментів діагностичного оцінювання, а саме опитування за допомогою розроблених учителем самотійно або ж використаних типових опитувальників. При цьому старшокласники можуть самотійно проводити опитування щодо рівня фінансової грамотності серед однолітків чи молодших школярів, виступаючи у ролі інтерв'юерів, а учні середніх класів можуть створювати власні опитувальники із цікавими варіантами відповідей.

6. Безумовно, для того, щоб освітній процес був ефективним і мав глибокий пізнавальний сенс, сучасна українська школа повинна бути зорієнтована насамперед на підготовку підростаючого покоління до реального життя. Тож переконані, що майбутні життєві успіхи учнів, зокрема й фінансові, безпосередньо залежатимуть від того, чи зможе сучасна українська школа навчити їх виконувати важливі суспільні ролі та чи здобудуть школярі такі вкрай необхідні їм у житті базові компетентності. Адже викладання фінансової грамотності за допомогою новітніх передових інтерактивних методів та технологій формуватиме ініціативність і підприємливість нинішніх школярів, а в недалекому майбутньому – активних учасників громадського життя свого села, селища, міста та подальшого розвитку і розбудови своєї успішної країни.

7. Надзвичайно важливим у нинішніх складних економічних і воєнних реаліях є забезпечення тісної співпраці між усіма стейкхолдерами, котрі зацікавлені у підвищенні рівня фінансової грамотності українців, розвитку вітчизняного ринку фінансових послуг та мають можливість якомога масштабніше сприяти цьому процесу. Відтак основними напрямками такої співпраці можуть стати:

спільне розроблення усіма зацікавленими особами (зокрема, Міністерством освіти і науки України, Міністерством цифрової трансформації, Національним банком України, фінансовими організаціями, навчальними закладами усіх рівнів) базових освітніх програм із фінансової грамотності обов'язково з урахуванням специфіки функціонування сучасних цифрових технологій у контексті їхнього впливу на розвиток ринку фінансових послуг;

тісне партнерство вітчизняних фінансових інституцій, закладів вищої освіти і громадських організацій із засобами масової інформації й соціальними мережами у контексті проведення у цифровому просторі інформаційно-просвітницьких заходів щодо популяризації фінансової грамотності серед різних верств українського суспільства;

взаємодія між стейкхолдерами у контексті поширення напрацювань та результатів спільних досліджень з проблем розвитку фінансової грамотності серед громадян різного віку.

Насамкінець зазначимо, що в умовах стрімкого розвитку цифровізації фінансових послуг підвищення рівня фінансової грамотності українців є основою забезпечення фінансової стабільності українського суспільства, позаяк лише фінансово грамотні особистості здатні формувати фінансовий базис та сприяти подальшій розбудові країни, забезпечуючи насамперед особисту фінансову стійкість і фінансову стійкість держави в складних реаліях нинішньої повномасштабної війни та в умовах її повоєнної відбудови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

REFERENCES

1. Organisation for Economic Cooperation and Development. Financial education. 2018. URL: <http://www.oecd.org/finance/financial-education/financial-education.htm>
2. Organisation for Economic Cooperation and Development. Measuring of the Financial Literacy. 2018. URL: <http://www.oecd.org/daf/fin/financial-education/measuringfinancialliteracy.htm>
3. Андрійчук В. Навчання фінансовій грамотності учнів початкової школи: міжнародний досвід. Неперервна професійна освіта: теорія і практика. Серія : Педагогічні науки. 2021. Вип. 1 (66). С. 81-87.
4. Барадія Н., Покась Л. Формування фінансової грамотності через впровадження педагогічних технологій. Актуальні питання гуманітарних наук. 2019. Вип 23. Том 1. С. 89-94.
5. Боднарчук І.Л. Фінансова інклюзія: стан і перспективи розвитку. Інтелект ХХІ. 2020. №2. С. 150-154.
6. Демчук В. С. Дайджест опитувань U-Report: III квартал 2023 р. (внутрішній туризм, радіаційна та ядерна безпеки, фінансова грамотність). Український соціум. 2023. № 3 (86). С. 137–145.
7. Домбровська С. О. Сучасні методи формування фінансової грамотності населення України. Освітня аналітика України. 2022. № 3 (19). С. 5–14.
8. Дубина М. В., Тарасенко А. В., Тарасенко О. О. Напрямки підвищення рівня фінансової грамотності домогосподарств в умовах диджиталізації сфери фінансових послуг. Економіка та суспільство. 2023. Вип. 56.
9. Дубина М. В., Холявко Н. І., Попело О. В. Цифровізації ринку фінансових послуг: переваги та ризики для домогосподарств. Науковий вісник Полісся. 2022. № 2 (25). С. 160–177.
10. Дудчик О. Ю. фінансова грамотність населення: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. Вип. 31. С. 631–635.

11. Дудчик О.Ю., Матвійчук І.О., Фінансова грамотність: теоретичні аспекти, проблеми і перспективи поліпшення в Україні. Інфраструктура ринку. 2019. №2. С. 631-635.
12. Єгоричева С. Б., Онищенко А. В. Оцінювання фінансової грамотності та фінансової інклюзії старшокласників. Економіка і регіон. 2023. № 3 (90). С. 82-89.
13. Індекс фінансової грамотності: яке місце посіла Україна – інфографіка.
URL : https://education.24tv.ua/indeks-finansovoyi-gramotnosti-yake-mistse-posila-ukrayina-novini_n1537778
14. Кізима Т. Фінансова грамотність населення: зарубіжний досвід і вітчизняні реалії. Вісник Тернопільського національного економічного університету. 2012. Вип. 2. С. 64-71. URL : <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/14651/1/%d0%a4%d0%86%d0%9d%20%d0%93%d0%a0%d0%90%d0%9c%d0%9e%d0%a2%20%d0%92%d1%96%d1%81%d0%bd%d0%b8%d0%ba%20%d0%a2%d0%9d%d0%95%d0%a3%20%d0%9a%d1%96%d0%b7%d0%b8%d0%bc%d0%b0%20%d0%a2.pdf>
15. Кізима Т., Круп'як І., Коломийчук Н. Методика викладання фінансової грамотності у вищій школі: досвід та перспективи. Світ фінансів. 2020. Вип. 3. С. 8-18. URL : <http://sf.wunu.edu.ua/index.php/sf/article/view/1337/1341>
16. Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення: сутність та заходи державного регулювання. Методологічні проблеми фінансової теорії та практики в умовах проведення системних реформ : матеріали Загальноуніверситетської наукової конференції професорсько-викладацького складу. В 2-х ч. Ч. 1. Тернопіль: Вектор, 2012. С. 68-72.
17. Кізима Т.О., Письменний В.В., Коваль С.Л. та ін. Методика викладання фінансової грамотності : навчальний посібник / за ред. д.е.н., професора Кізими Т.О. Тернопіль: Осадца Ю.В., 2017. 200 с. URL :

<http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/29196/1/%d0%9c%d0%92%d0%a4%d0%932017.pdf>

18. Коваль О. Фінансова грамотність літніх людей. URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/sotsialna-polityka/finansova-hramotnist-litnikh-lyudey>
19. Латковська Т. А. Підвищення рівня фінансової грамотності та фінансової освіти – виклик сучасності. Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія». 2013. Т. 13. С. 429–438. URL: <http://surl.li/mwwii>
20. Лиховід І. «Фінансова грамотність – це не лише вміння розрахуватися телефоном»: як вчителі можуть підсилити свої знання та підготуватися до викладання однойменного предмета. URL: <https://nus.org.ua/2024/01/30/finansova-gramotnist-tse-ne-lyshe-vminnya-rozrahuvatysya-telefonom-yak-vchyteli-mozhut-pidsilyty-svoyi-znannya-ta-pidgotuvatsya-do-vykladannya-odnojmennogo-predmeta/>
21. Ломачинська І.А. Фінансова грамотність як основа оптимізації фінансової поведінки в умовах глобальної трансформації. URL : http://visnyk_econom.onu.edu.ua/2011_16/14.pdf
22. Лоюк О. В. Принципи формування ключової компетентності «Підприємливість та фінансова грамотність» в учнів у освітньому процесі початкової школи. URL: <https://sno.udpu.edu.ua/index.php/naukovo-metodychna-robota/105-tendentsiyi-suchasnoyi-pidhotovky-maybutnikh-uchyteliv-pochatkovoyi-shkoly-7-8-zhovtnia-2021-roku/744-printsipi-formuvannya-klyuchovoji-kompetentnosti-pidpriemlivist-ta-finansova-gramotnist-v-uchniv-u-osvitnomu-protsesi-pochatkovoji-shkoli>
23. Максимова О. Фінансова грамотність у початковій школі. Способи впровадження. URL: <https://osvitaua.com/2018/04/64111/>
24. Національна стратегія розвитку фінансової грамотності до 2030 року. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/NBU_Strategy-Financial-Litera...

25. Осадчук П. Фінансово-неграмотна молодь і вагомість вищої освіти: про що говорить останнє дослідження НБУ з економічної освіченості. URL: <https://speka.media/bez-nazvi-98wqm9>
26. Пащенко Т. Кейс-метод як сучасна технологія навчання спеціальних дисциплін. Молодь і ринок. 2015. №8. С. 94–99.
27. Підлісна С.В. Інтерактивне навчання як чинник розвитку особистості. Актуальні проблеми психології. Т. V. Вип. 17. С. 101-109. URL : <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v5/i17/12.pdf>
28. Повод Т. Фінансова грамотність населення як пріоритетна умова успішного розвитку держави. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2021. № 9. С. 84–90. URL: <http://surl.li/mwwla>
29. Програми з фінансової грамотності для дошкільнят «Мої перші гроші», розроблені за участю фахівців НБУ, надано гриф Схвалено для використання МОН. URL: <https://talan.bank.gov.ua/novyny/programi-z-finansovoyi-gramotnosti-dlia-doshkilniat-moyi-pershi-groshi-rozroblenii-za-uchastiu-fakhivtsiv-nbu-nadano-grif-skhvaleno-dlia-vikoristannia-mon>
30. Ребуха Л.З., Кізима Т.О., Письменний В.В. Значимість інтерактивних та практико-зорієнтованих ігор у процесі викладання фінансової грамотності в закладах освіти. Ukrainian Journal of Education Studies and Information Technology. 2020. Vol. 8. №4. Р. 38-51. URL : https://www.researchgate.net/publication/348143253_The_importance_of_interactive_and_practically_oriented_games_in_the_process_of_financial_literacy_teaching_at_educational_institutions
31. Ролік В. Фінансова грамотність і заощадження: про що свідчить опитування учнів та як вчителю працювати із цими темами на уроках. URL: <https://nus.org.ua/2023/12/16/finansova-gramotnist-i-zaoshhadzhennya-pro-shho-svidchyt-opytuvannya-uchniv-ta-yak-vchytelyu-pratsyuvaty-iz-tsymy-temamy-na-urokah/>
32. Романів В. В. Фінансова грамотність населення України. Ефективна економіка. 2018. № 22. URL: <http://surl.li/mwwnb>

33. Смовженко Т. С., Кузнецова А. Я. Фінансова грамотність населення та її вплив на розвиток економіки України. Регіональна економіка. 2013. № 2. С. 34–42. URL: <http://surl.li/mwwlx>
34. Тимків А. О., Сидор Г. В. Фінансова інклюзія як складова відновлення економіки України. Інклюзія і суспільство. 2022. Вип. 1. С. 5–14. URL: <https://journals.kpdi.in.ua/index.php/inclusion-society/article/view/2/1>
35. Федоренко О. Г., Ткаченко Д. С. Формування фінансової грамотності на уроках інформатики в старшій школі. Технології електронного навчання. 2024. № 8. С. 61-65.
36. Фінансова грамотність – одна із ключових компетентностей Нової української школи. URL: <http://zakinppo.org.ua/kabineti/kabinet-prirodnichomatematichnih-disciplin/ekonomika/4615-finansova-gramotnist-odna-iz-kljuchovih-kompetentnostej-novoi-ukrainskoi-shkoli>
37. Фінансова грамотність як окремий предмет у школі: що про це думає молодь? URL: https://znayshov.com/News/Details/finansova_hramotnist_Yak_okremiy_predmet_u_shkoli_shcho_pro_tse_dumaie_molod
38. Фінансова грамотність, фінансова інклюзія та фінансовий добробут в Україні у 2021 році. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/Research_Financial_Literacy_Inclusion_Welfare_2021.pdf?v=4
39. Чернобай О.Б. Методичні аспекти навчання фінансовій грамотності. European scientific discussions. The 2nd International scientific and practical conference (Rome, 26-28 December 2020). Rome, Italy. 2020. P. 365-369.
40. Чубка О. М., Ливдар М. В. Деякі аспекти фінансової грамотності населення. Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Серія : Економічні науки. 2022. Вип. 2 (65). С. 89-95.
41. Юрій С.І., Кізима Т.О. Фінансова грамотність населення в діалектиці сучасних освітніх тенденцій. Фінанси України. 2012. № 2. С. 16-25. URL : https://finukr.org.ua/docs/FU_12_02_016_uk.pdf